

פועלי חיפה במשבר העלייה השלישית המתח בין ההנהגה לאנשי השורה וראשיתו של אידיאליזם ביורוקרטי בתנועת הפועלים הארצישראלית

למן ראשיתה ליווה את תנועת הפועלים הארצישראלית מתח בין אנשי השורה להנהגה: בין האינטרס האינדיווידואלי של הפועל והישמעותו לצרכיו האישיים, מצד אחד, לבין האינטרס הקולקטיבי של התנועה שבה הוא חבר, וציווייה של ההנהגה, שביטאו את צרכיו של הארגון הכוללני, מהצד האחר; בין הציפיות של איש השורה, שההסתדרות תסייע לו בקליטתו בארץ, לבין הוויתורים שהיה עליו לעשות למען חבריו בתנועה ולטובת הארגון הכללי, ויתורים שהוגדרו על ידי הנהגתה של תנועת הפועלים כתנאים מוקדמים להישגי ההסתדרות. במישור האישי השתקף המתח ביחסים שבין הפרט לחבריו, ובינו לבין הארגון; במישור הארגוני – ביחסים שבין ההתארגנויות הספונטניות של הפועלים לבין הארגון ההסתדרותי הכללי, וביחסים שבין "אחדות העבודה" – מפלגת הרוב הדומיננטית בתנועת הפועלים בשנות העשרים – לבין שאר מרכיביה הפוליטיים של תנועה זו; ובמישור האידיאולוגי – בפרשנויות השונות שניתנו על ידי הפועלים, ארגוניהם ומנהיגיהם, לאסטרטגיות הפעולה שהתחייבו מהמציאות הכלכלית, החברתית והפוליטית של התקופה. לכל ההיבטים היתה חשיבות ללכידות של תנועת הפועלים ולעוצמתה, והם היו חיוניים כיסודות לתקפותה של הסמכות בתנועה, וללגיטימיות של הנהגתה בעיני חבריה ובעיני היישוב היהודי בארץ-ישראל בכלל. מתחים אלה הופיעו במלוא חומרתם בתקופת המשבר הכלכלי של העלייה הרביעית בשנים 1926–1927, ובוויכוח במפא"י על השימוש באלימות במחצית הראשונה של שנות השלושים; אולם שורשיהם נעוצים בראשית התגבשותה של ההסתדרות במישור המקומי, ובפרט במגזר העירוני.¹ מתחים אלה ניכרו בקרב חברי תנועת הפועלים בעיר כבר בתקופת העלייה

1. יוסף גורני, *אחדות העבודה, 1919–1930: היסודות הרעיוניים והשיטה המדינית*, תל-אביב 1973, עמ' 109–111, ופרק שביעי; אניטה שפירא, "הוויכוח בתוך מפא"י על השימוש באלימות, 1932–1935", *ההליכה על קו האופק*, תל-אביב 1989, עמ' 82–117; יונתן שפירא, *אחדות העבודה ההיסטורית: עצמתו של ארגון פוליטי*, תל-אביב 1975 (להלן: שפירא, *אחדות העבודה*), עמ' 73–76, ופרק רביעי.

השנייה, והם החלו למלא תפקיד מרכזי בעיצוב היחסים בתנועה ובגיבוש מוסדותיה עם התרחבות הבסיס החברתי של ההסתדרות ביישובים העירוניים, בראשית תקופת העלייה השלישית. במערכת זו היתה למשבר העלייה השלישית השפעה מכרעת. הוא עורר בקרב אנשי העלייה השלישית ספקות באשר ליכולת קיומו הפיסי של היישוב, והבהיר את שהתרחש מאז עלייתם: חוסר היכולת להיקלט בהתיישבות החקלאית, הכורח להיוותר בעיר, והכוח של נותני העבודה לעמוד עיקשים נגד התביעות לעבודה עברית. לאבטלה, שהיתה מסימני המובהקים של המיתון בשנת 1923, היתה השפעה כלכלית ומנטאלית על הפועלים, והיא היתה מהגורמים העיקריים לעזיבת רבים מהם את הארץ. למיתון היו השפעות כלכליות בעיקר, אך גם ציבוריות ופוליטיות: המתח ביחסי העבודה בין פועלים ומעסיקים החריף, ובקרב הנהגת ההסתדרות, הארצית והמקומית, חל שינוי. מצד אחד חלה רדיקליזציה בתפיסה המעמדית של אחדות עבודה; מהצד האחר התחזקה ההכרה בצורך לבנות תנועת פועלים ריכוזית, השולטת על משאבים כלכליים ופוליטיים כאחד. שינויים אלה השתקפו בגיבוש התוכניות להקמת חברת העובדים ב-1923, ובגיבושו הראשוני של המנגנון הארגוני והבירוקרטי של ההסתדרות על ידי אחדות העבודה.²

למתח שבין אנשי השורה והנהגה היה חלק בשינויים אלה. הוא הופיע במגזר ההתיישבותי, ובפרט בפרשת גדוד העבודה, אולם מוקד לא פחות חשוב שלו היה במגזר העירוני. שכן, העיר היתה קולטת העלייה הראשית וזירת ההתכנסות העיקרית של פועלי הארץ בשנים אלה; התחוללה בה הגאות הכלכלית בראשית העשור, והיא היתה הנפגעת העיקרית מהשפל. למתח שבין האינטרסים של הפועל העירוני למטרות שהוצבו על ידי הנהגת ההסתדרות בעיר היתה השפעה מכרעת על דרך החשיבה של הפעילים; על הבנתם את הגורמים לחולשה של הפועל העירוני ושל הארגון ההסתדרותי; על השניות במדיניותם, בין אימוץ הרדיקליזם הפוטנציאלי של הפועל לבין מיתונו; ועל האידיאליזם שלהם כמנהיגים מקומיים של תנועה חברתית. לחששות שמתחים מקומיים אלה עוררו היה תפקיד בעיצוב החשיבה הארגונית הריכוזית של הנהגת ההסתדרות ובהתוויתן של מערכות מוסר ומשמעת בתנועת הפועלים. הם גם חיזקו את האוריינטציה של ההסתדרות על הפועל העירוני, ומיקדו את תשומת הלב במערכת היחסים עם הגורמים שבסביבתו – נותני העבודה, השכונות העבריות, הפועלים הערבים והפקידות המנדטורית.

כדיון שלהלן יושם דגש על שתי נקודות מבט, שההיסטוריוגרפיה של תנועת הפועלים הארצישראלית מיעטה לעסוק בהן. האחת היא זו של היסטוריה לוקאלית. בעיית הסמכות בחברה היישובית, שהמתח הנדון כאן היה אחד

2. נחום גרוס, "המיתון של שנת 1923 ותקציב המיגור הציבורי בארץ-ישראל", *הציונות*, מאסף ז' (1981), (להלן גרוס, "המיתון"), עמ' 169-213.

מביטוייה, השתקפה בשטח, ברמה המקומית. בתקופה זו היתה לקהילות הפועלים המקומיות אוטונומיה יחסית, והתחוללו בהן תהליכים ייחודיים. הפועלים בשטח חוו ראשונים את הבעיות המעשיות של מעמד הפועלים ושל תנועת הפועלים, ובפרט את היחסים עם קבוצות חברתיות אחרות. בקהילות הפועלים הצטבר מידע שהנהגה הארצית ניזונה ממנו: על חוויית הקליטה, על התנסויותיו הראשונות של הפועל בארץ, על בעיותיו בשוק העבודה, ועל האתגר שהציבו בפני הנהגת ההסתדרות פרקטיקות ההתנהגות של הפועלים ואסטרטגיות התגובה שלהם לבעיית הקליטה בעיר. צעירותה של תנועת הפועלים, חוסר גיבושה האידיאולוגי והמוסדי, וחוסר נסיונם של הפועלים בארגון ובעיצוב שפה פוליטית סדורה, העניקו להתרחשויות ברמה המקומית הפריפריאלית פן ייחודי, שהיו לו גם השלכות כלל-ארציות.

נקודת המבט השנייה היא זו של "האידיאליזם הביורוקרטי" בתנועת הפועלים, מושג המגשר בין שיטות הניתוח של יוסף גורני במישור הפוליטי-אידיאי מזה, ובין אלה של יונתן שפירא במישור הפוליטי-כוחני מזה. האידיאליזם הביורוקרטי היה סגנון של מנהיגות שהחל להתפתח בתקופה זו, בין השאר כתוצאה מהתפתחויות שיידונו במאמר זה, והגיע לבשלות במחצית השנייה של שנות העשרים. במהותו הוא ביטא שילוב בין טיפוחה של שליטה ארגונית, שנועדה לשרת אינטרסים כוחניים (מפלגתיים או אישיים), ובין שאיפה להגשים מטרות אידיאליסטיות, ובמקרה הנדון כאן – מניעת התפוררותם של מעמד הפועלים וההסתדרות בעיר. האידיאליזם במטרות אלה ניזון מהמפגש היומיומי של מנהיגי הפועלים עם ביטויי החולשה של הפועלים כפרטים וכמעמד חברתי. סגנון וסמכות מנהיגותיים, המבוססים על בניית שלד ארגוני ועל כאריזמה מסוג זה, יכלו להתפתח בעיקר בקרב המנהיגים "האורגאניים" של הפועלים, במישור המקומי, במישורי ההתנסות היומיומיים והממשיים של הפועלים. כשם שהתנסויות הפועלים היו מאגר מידע עבור המנהיגים הארציים של התנועה, כך הסגנון של מנהיגיהם המקומיים שימש דגם ממשי ואופרטיבי של הנהגת פועלים, ושרטט עבור הנהגה הארצית את הבעיות שנבעו מעצם ריחוקה מאנשי השורה.

המתח בתנועת הפועלים והשלכותיו יידונו במאמר באמצעות הדוגמא של חיפה. הבחירה בחיפה נבעה מהעובדה, שמועצת פועלי חיפה (להלן: מפ"ח) וקהילת הפועלים שנבנתה סביבה – שלא כמו הקהילות ההסתדרותיות בתל-אביב ובירושלים – התפתחו בצורה בלתי תלויה יחסית במרכזי השליטה ההסתדרותיים. אופיה הכלכלי של עיר הנמל העניק לפועליה מאפיינים ייחודיים, והטוטאליות שאפיינה את ההסתדרות בעיר הציבה דגם להתפתחותה של תנועת הפועלים ברמה המקומית, ותרמה לעיצוב פני ההסתדרות בכללותה. המאמר יתמקד בשלוש שאלות: כיצד השפיע המיתון הכלכלי של 1923 על פועלי חיפה? מה היו התגובות הספונטניות והמאורגנות של הפועלים למשבר? ולבסוף, מה

היו ההשלכות של תגובות אלה על מועצת הפועלים ועל מגמותיה האידיאיות והארגוניות בתקופה זו?³

השפעת המיתון על פועלי העיר

המיתון הכלכלי של 1923 היה חלק מהתנודות המחזוריות שאפיינו את הכלכלה הארצישראלית, ואת המשק היהודי בפרט. היה זה השפל הכלכלי הראשון ביישוב מאז מלחמת העולם הראשונה. הוא ציין את מגבלותיה של ההתפתחות במשק היהודי, והתחוללותו בין שתי תקופות של גאות כלכלית הצביעה על אי רציפותה של ההתפתחות. גורם אחד לשפל היה הריסון בהוצאותיה של ממשלת המנדט (בפרט בתקציבי העבודות הציבוריות שמימנו את עבודות הכבישים והתשתית), שנועד להקטין את הגרעון בתקציבה. הגורם השני – הירידה בתרומות של יהודי הגולה, שהביאה להתדלדלות התקציב הציוני וההשקעות הציוניות בארץ. הגורם השלישי היה הירידה בחלקם של בעלי אמצעים בקרב העולים ב-1923 ב-27% לעומת 1922, שהחלישה את פעילותו של ההון הפרטי היהודי במגזר העירוני. גורמים אלה מיתנו את הפעילות הכלכלית, פגעו בענף הבניין, המגזר המוביל במשק, והחריפו את האבטלה. במחצית השנייה של 1923 הצטמצמה העלייה לארץ, יבוא ההון הפרטי הצטמק וחלה החמרה נוספת במיתון. כתוצאה מכך, בכל חודש בין אמצע 1923 לאביב 1924 היו במשק היהודי 2,000 מובטלים בממוצע, ובסוף 1923 היו כרבע (2,300) מכלל חברי ההסתדרות בארץ מובטלים. אין פלא, שלאחר השגשוג היחסי של ראשית העשור היתה למיתון

3. לייחודה של חיפה ראה דוד דה פריס, *תנועת הפועלים בחיפה, 1919–1929: מחקר בהיסטוריה של פועלים עירוניים בארץ-ישראל המנדטורית*, עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל-אביב 1991 (להלן: דה פריס, *תנועת הפועלים*), פרק IV. המאמר מבוסס על חומר שנאסף לצורך כתיבת עבודה זו; ראה גם אליהו בילצקי, *ביצירה וכמאבק: מועצת פועלי חיפה, 1921–1981*, תל-אביב 1981. להעתקת הפעילות של ההסתדרות מהכפר אל העיר ראה שפירא, *אחדות העבודה, עמ' 113–114*. לחשיבותה של חיפה במערך ההסתדרות ראה זאב צחור, *בדרך להנהגת היישוב: ההסתדרות כראשיתה, ירושלים 1982* (להלן: צחור, *בדרך להנהגת היישוב*), עמ' 156. צחור גם עומד על צורות ההתפתחות המגוונות של ההסתדרות במקומות, למשל עמ' 166. בהתייחסו לאידיאליזם בהסתדרות, בעמ' 303–304, הוא מציין את השילוב בין ארגון והטלת מרות לבין תחושת יעוד ואמונה בתפקידה הקולקטיבי של תנועת הפועלים; אולם הוא אינו שם דגש על אידיאל ההגנה על המעמד ועל ההסתדרות, שנראה לנו העיקר באידיאליזם הביורוקרטי של פעילי המקומות. לשיטות הניתוח של יוסף גורני ויונתן שפירא, ראה הערה 1 לעיל. לחשיבותה של הפרספקטיבה הלוקאלית בהיסטוריה של פועלים ראה, David F. Crew, "Class and Community. Local Research on Working-Class History in Four Countries", in Klaus Tenfelde (ed.), *Arbeiter und Arbeiterbewegung in Vergleich*, Munich 1986, pp. 279–336.

השפעה קשה הן על בני היישוב והן על עתודת העולים לארץ.⁴ בחיפה הורגשו סימני השפל הכלכלי כבר בסתיו 1922, אולם עיקר השפעתו הורגשה בחורף 1923. בינואר 1923 הסתיימו עבודות הממשלה בהקמת שדה התעופה בחיפה, ובהתקנת קווי הטלפון בבית-שאן, שבה הועסקו פועלים מחיפה. עקב הצמצום בתקציבים הממשלתיים קיצצה מחלקת העבודות הציבוריות במחוז הצפון בפעילותה, ומספר המועסקים בעבודות ציבוריות ירד. במקביל צומצם מספר הפועלים בעבודות הרכבת בחיפה וסביבתה. באותה עת גם הסתיימה עונת הבניין של המשרד לעבודות ציבוריות של ההסתדרות, ועבודות שונות, כגון כביש שנסלל בשכונת הדר הכרמל ובניית בית-החרושת "שמן", היו בשלבי סיום. הירידה בפעילות ההון הפרטי הביאה לצמצום הבנייה של בתים פרטיים בשכונות העבריות, ולהתמעטות הביקוש לפועלי בניין ולפועלים בענפים מקצועיים סמוכים, כגון נגרות ומסגרות, בהם עסקו פועלים מיומנים יותר. למעט "בולמוס הבנייה" בשכונת בת-גלים באביב 1923, בניין הבתים בשכונות נעצר.

במחצית השנייה של השנה חלה ירידה נוספת בפעילות ההון הפרטי בעיר, שהתבטאה בצמצום הבנייה הפרטית בהדר הכרמל, בהפסקת הפעילות בנווה-שאנן, ובנטייה גוברת של המעסיקים, בענפי הבנייה והמלאכה, להעסיק פועלים ערבים בשכר נמוך. דווקא עם בוא הקיץ, עונה שבדרך כלל הביאה לעלייה בהיצע של עבודות בנייה בעיר וסבלות בנמל, הורגשה פגיעתו של השפל ביתר שאת. בשכונת בת-גלים חלה האטה בבנייה, כתוצאה ממחסור בהון ובאשראי בקרב בעלי הבתים וחברות הבנייה (למשל חברת מילר וחברת "המנחיל"); תחילתן של עבודות סלילת כבישים חדשים התעכבה, ומאות פועלים עטו על כביש בודד שנסלל על ידי הקבלן אברהם וידנפלד. חומרת המצב לא הוקלה, למרות שתחילת הבנייה של בית-החרושת "נשר" ושל בית הלינה לעולים בסתיו 1923 משכה מובטלים רבים, חלקם מקומיים וחלקם פועלים שסיימו את עבודות הכבישים בסביבת העיר ובעמק יזרעאל.

עבור פועלי חיפה, מיתון הפעילות הכלכלית שיקף את חולשתה של היזמות הפרטית היהודית בעיר, את הזנחתו של המגזר העירוני על ידי התנועה הצינונית וההון הלאומי, ואת הציפיות הנכזבות למעורבות כלכלית אינטנסיבית של ממשלת ארץ-ישראל. השפל התרחש על רקע התגברות הציפיות של פועלים בעיר ובסביבתה מהאצה בהתפתחות הכלכלית של העיר ושיפור כוח הקליטה שלה בשנתיים הקודמות. הדבר נכון לא רק ביחס לענף הבניין במגזר הפרטי, אלא גם ביחס לעבודות הממשלה ברכבת ולחרושת היהודית בעיר. חריפות המשבר הציגה בפני הפועלים העירוניים את הבעיה שאפיינה את חיפה למן

4. גרוס, "המיתון", בפרט עמ' 203-205; נדב הלוי, ההתפתחות הכלכלית של היישוב היהודי בארץ-ישראל, 1917-1947, ירושלים 1979.

ראשית המאה העשרים – הפער בין גידולה המהיר של חיפה וכוח משיכתה, לבין יכולת הקליטה המצומצמת שלה.⁵

הביטוי המובהק של המיתון היתה התגברות האבטלה בקרב הפועלים היהודים בחיפה. את ממדי הגידול במספר המובטלים יש לבחון בזהירות, משום שהרישום במישור המקומי לא היה שיטתי. פועלים רבים שלא היו חברים בהסתדרות לא נרשמו בתור לעבודה בלשכת העבודה של מועצת הפועלים, וכן גם אלה שהיו מובטלים באופן חלקי וזכו ליום-יומיים עבודה בשבוע. לפי הנתונים שבידינו לא ניתן לערוך חלוקה מהימנה של המובטלים לפי ענפים או לפי ותק. הנתונים שנאספו על ידי מועצת הפועלים הצביעו על ממוצע שנתי של 300–400 מובטלים ב־1923, מתוך 1,200–1,300 חברי הסתדרות רשומים באותה שנה. ניתן להעריך שכרבע מכלל הפועלים היהודים בחיפה בשנה זו היו מובטלים באופן מוחלט, ולמעלה ממחציתם סבלו מאבטלה חלקית. לעתים קרובות האבטלה החלקית היתה קשה לפועל לא פחות מאשר האבטלה המוחלטת, בשל התחושה של חוסר יכולת להיקבע בעבודה.

האבטלה פגעה תחילה בעולים חדשים ובפועלים פשוטים שעסקו בעבודות תשתית ובניין, ולאחר מכן גם בפועלים ותיקים ומקצועיים שכבר נקלטו ככלכלה העירונית. תחילה היא פגעה בפועלים שלא היו חברי ארגונים שונים – קבוצות, קואופרטיבים, אגודות מקצועיות – וכאשר החרפה, היא פגעה גם באלה המאורגנים. הייחוד של האבטלה בחיפה בתקופת השפל לא היה דווקא בהיקפה לעומת שנים קודמות, או בהתפלגותה הענפית, אלא בהתמדתה, בהיותה מצב קבוע ומוכן מאליה אצל רוב פועלי העיר, ומקור למתח בין עולים חדשים ומובטלים לבין פועלים ותיקים; ובין פועלים מאורגנים לבין הבלתי מאורגנים. אבטלה כרונית אפיינה את המשק היהודי בחיפה במשך כל שנות העשרים, והיה לה תפקיד מרכזי בעיצוב אסטרטגיות הפעולה של הפועלים בשוק העבודה.⁶ לאבטלה היו שלושה גורמים. האחד – הירידה בביקוש לפועלים. ירידה זו חלה בכל הענפים, והיא פגעה בפועלים פשוטים, שהיו רוב הפועלים, ובפועלים ותיקים יותר, שמאו עלייתם הצליחו לרכוש מיומנות מקצועית כלשהי. הגורם השני היה קשור לראשון. ככל שקטן הביקוש לפועלים יהודים כך גברה הנטייה

5. להיסטוריה הכלכלית של חיפה ראה ארנון סופר, *מיקום תעשיות במפרץ חיפה (מנקודת דאות גיאוגרפית)*, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, 1971; נחום גרוס, "חיפה בראשית התעושה היהודי בארץ", *רכעון לכלכלה*, ספטמבר 1980, עמ' 308–319; אשר לנט, *מרכז העסקים הראשי בחיפה (תיחום, תוויה והתפתחות, תחזית לעתיד)*, עבודת מגיסטר הטכניון, חיפה 1968; דה פריס, *תנועת הפועלים*, פרק II, וטבלה 34 בעמ' 471; צדוק אשל, *המלט ויוצריו: "נשר" ביובלו*, חיפה 1976; מרדכי אבי-יונה (עורך), *כד השמן: קובץ ליובל עשרים שנות "שמן"*, חיפה 1945; May Seikaly, *The Arab Community of Haifa, 1918–1936*, Ph. D. Dissertation, Oxford University 1983

6. על היקף האבטלה בחיפה בשנים 1921–1924 ראה טבלה א בנספח למאמר.

של נותני העבודה לצמצם את הוצאותיהם על עבודה, באמצעות הגדלת היקף ההעסקה של פועלים ערבים, שהסתפקו בשכר נמוך מזה של הפועל היהודי. נטייה זו גרמה להקשחת יחסם של המעסיקים כלפי תביעותיה של מועצת הפועלים המקומית להבטיח "עבודה עברית", וכלפי שאיפתה של ההסתדרות לשלוט על הקצאת העבודות במשק היהודי. הגורם השלישי – שהיה חשוב לא פחות – הוא הגידול במספר הפועלים היהודיים בחיפה דווקא בתקופת המיתון.

בשנים 1919–1923 גדל מספר הפועלים היהודים בחיפה פי עשרה (מ־250 בקירוב ל־2,500 בקירוב), ומספר חברי ההסתדרות גדל (בשנתיים שבין 1921 ו־1923) כמעט פי חמישה (מ־300 בקירוב ל־1,500 בקירוב). הגידול נבע הן מהמשך העלייה של יהודים בחוף חיפה והן מזרימה לעיר של פועלים שנפלטו מעבודות הכבישים, ושלא יכלו להיקלט במגזר החקלאי. סיומה של סלילת הכבישים הגדיל את מספר הפועלים חסרי המקצוע בחיפה בכלל, ומבין חברי ההסתדרות בפרט. מאות פועלים שנפלטו מעבודות אלה התרכזו בחיפה, ורק חלקם נקלטו בשוק העבודה המצומצם שלה. כך נוצר מאגר גדול של מובטלים, ומחסורי העבודה היו לחלק קבוע במבנה העיסוקי של הכלכלה העירונית. מערכת כלכלית זו לא יכלה לקלוט את הפועלים הרבים שהגיעו אליה מהכבישים, בעיקר משום שאותן חברות שקנו מגרשים (נווה־שאנן, נחלת־יעקב, נווה־גנים, בת־גלים), לא מצאו מימון והלוואות להתחיל בכניין בתים. פועלים אלה, שעלו לארץ שנה או שנתיים קודם לכן נמשכו אל חיפה משום התקווה להתחלתה של תנועת בניין רחבה בעיר, ובעיקר משום הדימוי שהיה לחיפה כמרכז כלכלי, ניהולי ואסטרטגי של השלטון הבריטי. אף שבחורף 1924 נרשמה ירידה במספר העולים, היצע העבודה לפועלים לא עלה. לפיכך, בה בשעה שהיצע העבודה ירד חל גידול של הבסיס החברתי של מעמד הפועלים היהודי בעיר; וניתן לשער שהגידול היה גבוה יותר, משום שחלק ניכר מהפועלים התייחסו לחיפה כאל תחנת מעבר זמנית, לא שילמו מסים להסתדרות, ולכן גם לא נרשמו על ידי פוקדי הפועלים ורושמי המובטלים.⁷

אי היציבות בשוק העבודה והתגברות האבטלה פגעו ברמת החיים של הפועלים, בהשוואה לשנתיים שקדמו למיתון, וערערו את הישגיה של מועצת הפועלים במאבקה לשיפור שכר הפועלים. הירידה בשכר, שנבעה הן משאיפתם של נותני העבודה לצמצם את עלויות העבודה והן מהתגברות התחרות בין הפועלים על מקומות העבודה, היתה בענפים שונים. הסבלים היהודים בנמל, שהשתכרו 20 גרוש מצרי ליום ב־1922, קיבלו עתה 15 גר' ואף 10 גר' ליום.

7. לנתוני העלייה בחוף ראה ישראל יקותיאלי, *כחבלי העלייה והעפלה*, תל־אביב 1963, עמ' 147; *הארץ*, 12.2.1922, 23.3.1922; לאוכלוסיית חיפה ב־1922 ראה J.B. Barron (Ed.), *Report and General Abstracts of the Census of 1922*, Government of Palestine, 1922.

פועלי בניין פשוטים, שחלקם קיבלו ב־1922 20 גר' ליום, קיבלו עתה 15 גר', ופועלים מקצועיים (נגרים, מסגרים, פועלי דפוס), שחלקם נהנו משכר של 35 גר' ליום, קיבלו עתה 20–25 גר'. גם תנאי העבודה הורעו: המעסיקים הקשיחו את סירובם להשתתף במס המקביל לקופת חולים, להעמיד את יום העבודה היומי על שמונה שעות ולטפל בכעיות הסניטציה במקומות העבודה. אין פלא, לכן, שהמאבקים של ההסתדרות בעיר לשיפור תנאי העבודה התרבו בשנת המיתון, וגברו מחאתיה של מועצת הפועלים על שהממשלה אינה מחוקקת חוקי הגנה על העובד.⁸

הירידה ברמת החיים פגעה בכל המגזרים של מעמד הפועלים היהודי בעיר – עולים חדשים ופועלים ותיקים, מובטלים שעבדו מעט ימים בשבוע ופועלים ותיקים ובעלי מקצוע. הירידה לא היתה שווה בכל הענפים, וניתן להבחין בהתרחבות הפער בין שכרם של הפועלים הפשוטים לאלה המקצועיים. מספר הפועלים המקצועיים שעבדו בבתי־מלאכה עלה בתקופת העלייה השלישית, אם כי בקצב מתון יותר מזה של פועלי הבניין, פועלי העבודות הציבוריות ופועלי הכבישים. חלק מהעולים עסקו במלאכה לפני עלייתם, ועבודתם בחיפה במתכת, דפוס, נגרות וחייטות התאימה לקליטתם בסביבה עירונית. רבים מפועלי המלאכה, שלא היו חברים בקואופרטיבים, עבדו בבתי־מלאכה של גרמנים וערבים, אם כשוליות ואם כבעלי מקצוע. העבודה ברכבת ובקונסטרוקציות של בנייני החרושת בחיפה דרשה בעלי מקצוע כאלה, וגרמה לכך שפועלי מתכת, עץ וצבע יצאו מבתי־המלאכה והפכו למסגרי בניין, נגרי בניין וזגגים. אף שבתקופה זו הם נחשבו עדיין לחלק מענף הבניין, אפשר לזהות את ניצניה של הדיפרנציאציה המקצועית, שתאפיין את תקופת העלייה הרביעית. במקביל, הגידול במספרם של פועלי הבניין, הכבישים והעבודות הפשוטות, ורמת החיים הנמוכה שלהם, כל אלה העידו על התמתן של תהליך הפרולטריוזציה של העולים. דומה שרמת חיים נמוכה לא היתה מצב חדש עבור הפועל הפשוט, ואילו הפגיעה בפועל הוותיק, החצי־מקצועי (למשל בבניין ובסבלות) והמקצועי (הנגר בבית־המלאכה, פועל החרושת ב"טחנות הגדולות" וב"שמן"), היתה חריפה במיוחד.

למעשה, חלק גדול מפועלים אלה, שהיו פועלים פשוטים בשנים הקודמות והצליחו לשפר את מעמדם העיסוקי, חוו מעין פרולטריוזציה חוזרת. חוויה זו לא היתה כלכלית בלבד, אלא גם חברתית ומנטאלית, משום שהיא פגעה גם

8. דה פריס, *תנועת הפועלים*, עמ' 93–99; סקירה ראשונה של פעולות מועצת פועלי חיפה מתמוז תרפ"א עד תמוז תרפ"ב: שנה ראשונה לקיום המועצה (להלן: דו"ח מפ"ח, 1922), ארכיון העבודה (להלן: א"ע), IV250–27–1–273, IV250–27–1–2108, מועצת פועלי חיפה, *דין וחשבון תרפ"ב–תרפ"ג* (להלן: דו"ח מפ"ח, 1923), א"ע, IV250–27–5–146. הדו"חות הודפסו במכונת כתיבה וחולקו לחברי ההסתדרות.

במערכת הציפיות של הפועלים ובדימוי העצמי שלהם, כמי שמבקשים לקבוע את עתידם בעיר. בפעם הראשונה מאז עלייתם הם הבינו את המאפיינים של מקום היאחזותם: את טבעה של המחזוריות הכלכלית, את חולשתם של נותני העבודה, את התלות הרבה של הכלכלה בענף הבניין, את הישענות ההון הפרטי על תקציבים ציבוריים – ציוניים וממשלתיים – ואת הפערים בין כוח המשיכה של חיפה לבין כושר הקליטה שלה. על רקע זה ניתן להבין מדוע רובו של הזעם והרדיקליזם ביחסי עבודה, שאפיינו את תקופת המיתון, נבע מפועלים ותיקים ומיומנים אלה.⁹

המיתון פגע לא רק בפועל האינדוידואלי אלא גם בצורות הארגון הספונטניות שלו וביכולתן להגן עליו בעתות משבר. המאפיין החשוב ביותר במבנה המקצועי של פועלי חיפה בתקופת העלייה השלישית, היה התארגנותם של העוסקים בענף הבניין, העבודות הציבוריות והענפים הקרובים לבניין, במסגרת קבוצתית. ההתארגנות הקבוצתית היתה האמצעי של העולה חסר המקצוע להשתלב בשוק העבודה, לרכוש מיומנות כלשהי, בעוד חבריו לקבוצה תומכים בו, ולשמור על מסגרת מגינה בתנאים של אבטלה כרונית ורמת חיים נמוכה. הקיבוץ העירוני (או בכינויו האחר – קבוצת הפועלים העירונית) היה מעמודי התווך של מפ"ח, אשר הועידה אותו להיות המכשיר העיקרי ל"כיבוש עבודה" ולחדירה, באמצעות עבודה קבלנית, לענפים שליהודים לא היתה דריסת רגל בהם. בתקופה מסוימת היה הקיבוץ העירוני לכוח פוליטי חזק במסגרת תנועת הפועלים המקומית. הקואופרטיבים היצרניים למסגרות ולמתכת היו עצמאיים יותר, אך היו תלויים גם בביקוש למוצריהם מצד המשרד לעבודות ציבוריות. מועצת הפועלים הועידה גם להם תפקידים חברתיים קולקטיביים, כגון קליטת עולים והכשרה מקצועית של מובטלים. בשנים 1921–1922 פעלו בחיפה 25–30 קבוצות פועלים מסוגים שונים שעבדו בצורה קבלנית, וכ־5 קואופרטיבים.

שתי צורות ארגון אלו נפגעו מהמיתון בצורה קשה והחלו להתפורר. בשל תלותם של הקואופרטיבים בענף הבניין, הביא השפל לירידה דראסטית ברווחיהם, ורבים מחברי הקיבוצים העירוניים הפכו למובטלים. בין הקיבוצים רבתה התחרות על עבודה, והקואופרטיבים למסגרות ("עמל") ולנגרות ("כרמל") עמדו עתה בפני תחרות מצד מסגרים ונגרים שפרשו מהם. המתפרה הקואופרטיבית, שמפ"ח ו"המשביר" הקימו בסוף קיץ 1923, החלה מתמוטטת כעבור חודשים אחדים, בשל תחרות עם מתפרות פרטיות בעיר, שהציעו תוצרת (למשל חולצות עבודה) במחירים נמוכים יותר. אף שכבר ב־1922 ניכרו תנודות

9. תהליך המעבר מעולים לפועלים ראה זה פריס, *תנועת הפועלים*, פרק IV; ראה גם גרוס, "מיתון", עמ' 204. התפתחות המבנה המקצועי של חברי ההסתדרות בחיפה בתקופת העלייה השלישית מוצגת בטבלה ב נספח למאמר.

במצבם של הקבוצות הקבלניות והקואופרטיבים, רק בתקופת השפל הם עמדו על סף התפוררות, והציבו סימן שאלה ביחס ליכולתה של מועצת הפועלים לממש את יעדי הסוציאליזם הקונסטרוקטיביסטי. יתרה מזו, הקבוצות והקואופרטיבים היו אמצעי בידי ההסתדרות בעיר במאבק על כיבוש העבודה ועבודה עברית, והתמוטטותם החלישה את כושר העמידה של מועצת הפועלים במאבקה להשגת עבודה. היו לכך גם השפעות פוליטיות, משום שבקרב מנהיגי המועצה החרף הוויכוח בין המצדדים בשיטת העבודה הקבלנית בעיר, כאמצעי לשיפור קליטתו של העולה היהודי, לבין אלה, בשמאל בעיקר, שדגלו בארגון הפועלים באגודות מקצועיות ובהחרפת המאבק המעמדי בעיר באמצעותן. להשפעות המיתון על הפועלים היו השלכות גם על מעמדה של מועצת הפועלים בעיניהם ובעיני נותני העבודה. יכולת הימוש של תביעות מפ"ח להגמוניה בשוק העבודה פחתה, ועמה גם נחלש שיתוף הפעולה בין ההסתדרות למעסיקים. האחרונים, שנטו עתה להוריד שכר ולהעדיף ערבים, גם החלישו את שיתוף הפעולה עם המשרד לעבודות ציבוריות ועם לשכת העבודה של המועצה, ועקב כך התערערה הלגיטימיות של מפ"ח כמייצגת של כל פועלי העיר. עובדה זו השתקפה, למשל, במגעים בין המועצה לבין המעסיקים בעת שביתות, וביחסים של פקידים לשכת העבודה עם מקורות תעסוקה, כגון יבואנים של חומר גלם, שסיפקו עבודה לסבלים בנמל.

בין שלושת התחומים שבהם ניכרה השפעת המיתון – הפועלים, ארגוניהם ומועצת הפועלים – היה קשר הדוק שניתן להגדירו כ"חולשת מעמד הפועלים". בתקופה זו היה מעמד הפועלים היהודי בחיפה בראשית היווצרותו, והמיתון הדגיש את אופיו העקלקל והבלתי יציב של התהליך. החרפת האבטלה גיבשה את ההומוגניות של המעמד, אך בה בעת, התרחבות הפערים ברמת החיים בין הפועלים העמיקה את הדיפרנציאציה בין חברי המעמד. המיתון פגע לא רק בפרט, אלא גם ביצירות הארגוניות שלו, שנועדו לספק לו בטחון ולשמש אמצעי לשיפור מצבו בשוק העבודה. ובמישור הרחב יותר, של הארגון ההסתדרותי בעיר, המיתון הדגיש את העובדה שגם התפתחותם של המוסדות הקולקטיביים של הפועלים לא היתה יציבה. הפועלים ומנהיגיהם חשו בחולשת המעמד וארגונו הקולקטיבי וגברה בהם האכזבה. דימויה של חיפה כמוקד של קליטה פינה את מקומו לתסכול וליאוש, שהפועלים ומנהיגיהם היפנו לא רק כלפי הזימים הכלכליים בעיר, אלא גם אלה כלפי אלה. חולשה מעמדית ליוותה את תהליך היווצרותו של מעמד הפועלים העירוניים מראשיתו, אולם רק במשבר העלייה השלישית היא הובנה כבעיית מפתח בהתפתחות המעמד ובהתגבשות האידיאליזם הביורוקרטי של מנהיגי ההסתדרות בעיר.¹⁰

10. ד"ח מפ"ח, 1923; הוועד הפועל של מפ"ח (להלן: ועה"פ-מפ"ח), 13.8.1923, א"ע, IV250-27-1-615; מליאת מפ"ח, 4.1.1924, א"ע, IV250-27-1-658-a; מועצת פועלי

תגובות הפועלים: הבסיס החברתי למתח

החידוש בתגובות הפועלים בחיפה למשבר העלייה השלישית לא היה במהותן אלא בחריפותן ובהשלכותיהן על קהילת הפועלים העירונית ועל הנהגתה המקומית. מאז ראשית העלייה השלישית התגבשו בחיפה דפוסי תגובה לקשיי קליטה, לרמת חיים נמוכה ולאבטלה, שהיו חלק מתהליך הפרולטריוזיה של העולים. ניידות פועלים, תחרותיות ביניהם והתארגנות ספונטנית, מצד אחד, והישענות על הארגון הקולקטיבי מהצד האחר – אלה היו המרכיבים בתהליך המעבר מעולה שהתיישב בעיר לפועל. בעטיו של המיתון הגיעו דפוסים אלה לכלל בשלות, והיו למאפיינים קבועים בחיי הפועל העירוני. יתרה מזו, לאחר 1923 זיהו דפוסים אלה את הפועל העירוני כתופעה ייחודית במסגרת תנועת הפועלים הארצישראלית, וכיוונו את מדיניותה בעיר. ניתן להבחין בין תגובות ספונטניות מצד הפועלים לבין תגובות ארגוניות. בסוג הראשון הכוונה לתגובות אישיות ומידיות, שהניבו הישגים קצרי טווח; בסוג השני הכוונה לתגובות מאורגנות וקולקטיביות, שהשפעותיהן על הקהילה ועל פעילות ההסתדרות היו מבניות וארוכות טווח.¹¹

הניידות היתה הנפוצה מבין התגובות הספונטניות. ניידות הפועלים ממקום למקום, ממקום עבודה אחד למשנהו וממקצוע למקצוע, היתה אופיינית לפועלים רבים. המיתון הפסיק בנייה של בתים וגרם לפועלים לתור אחר מקום עבודה אחר. הירידה בפעילות היבוא והיצוא בנמל החזירה סבלים, שהתמחו בטעינה ופריקה של מטענים, לעבודות חפירה ותשתית בכבישים. נגרים שנפלטו מבתי מלאכה, ומסגרים שהמתינו לחידוש עבודות הבנייה, הוכרחו לחפש עיסוקים אחרים או להיוותר מובטלים. פועלי חרושת חזרו לעבוד בבנייה עקב צמצומים בייצור החרושת, ועם התחלת הבנייה ב"נשר" שבו וניסו להיקלט בתעשייה. התגברות האבטלה בחיפה הביאה פועלים רבים לנסות את מזלם במגזר החקלאי, ומשנתברר להם שאין בו תעסוקה הם נדדו לערים אחרות. חיפה עצמה היתה תחנת מעבר לפועלים ממקומות שונים, ששהו בה באופן זמני או נותרו בה כמובטלים. הניידות לא היתה רק אישית אלא גם קבוצתית. קבוצות פועלים, שחלקן שימשו כגרעונים ההתיישבות בשלב מאוחר יותר, עזבו את חיפה ועברו לערים אחרות, ולעתים אף שבו אליה, וקבוצות ממקומות אחרים הופיעו בחיפה בתביעה לספק לחבריהן עבודה. לניידות של הפועלים היו השלכות שונות. התפוררות הקבוצות ומעברן

חיפה, דין וחשבון, תמוז תרפ"א-אדר ב תרפ"ו, 1921-1927, (להלן: דו"ח מ"ח, 1927) א"ע, 273-1-275-IV.

11. להבנתה תיאורטית בין סוגי התגובות וחיבתן לפעולה קולקטיבית ראה Charles Tilly, Louise Tilly, Richard Tilly, *The Rebellious Century, 1830-1930*, Cambridge 1975, pp. 53-55.

למקומות אחרים פגעו בסיכויי ההצלחה של המאבקים שמועצת הפועלים ניהלה לכיבוש העבודה. חלק ממנהיגי המועצה בשנים 1921–1922 נמנו עם הקבוצות, ובשל הניידות נגרע מהסתדרות בחיפה מאגר חיוני של מנהיגים. בשל כך פעלה המועצה להחזרת קבוצות לעיר, ויזמה הבאתן של קבוצות חדשות, כגון פלוגת גדוד העבודה, שנקראה לחיפה "לכבוש" את העבודה בנמל בסוף 1923. הניידות פגעה גם במערכת הארגונית של ההסתדרות. מספר משלמי המסים להסתדרות ולקופת חולים פחת, והיכולת של מזכירות המועצה להסדיר את התשלומים נחלשה; ללא הסדרה זו לא יכלו מנהיגי המועצה לדעת מהי מידת עוצמתו של הגב הארגוני ליוזמותיהם ולפעולותיהם, ולא יכלו להבטיח את הצלחתן של פעילויות שונות, כגון איסוף כספים לקרנות שביתה וניהול חילופים בין מועסקים למובטלים – חילופים שהתחייבו בשל האבטלה. בה בשעה שהניידות שיוותה למעמד הפועלים העירוני דימוי של מעמד בלתי יציב וחסר לכידות, היא גם ערערה את יציבות הארגון שנועד לשרתו.¹²

אחת ההשפעות הבולטות של השפל על הפועלים היתה הגברת התחרותיות בשוק העבודה. התחרותיות – בין פועלים יהודים לפועלים ערבים, בין הפועלים היהודים לבין עצמם, ובין התארגנויות פועלים – היתה לחם חוקו של הפועל המאורגן והלא מאורגן. בחורף 1923 החריפה התחרות בין קבוצות סבלים יהודים בנמל ופגעה ביחסיהם עם נותני העבודה במקום. באביב, התחרות בין פועלים יומיים ובין קבוצות קבלניות על מקום עבודה בבניית הבתים שכונת בת-גלים גרמה לאנרכיה. בקיץ 1923 רבתה התחרות בין נגרים חברי קואופרטיב "כרמל" ובין נגרים מובטלים על היצע העבודה המועט בענף זה. בסתיו התחוללה תחרות פראית באתר העבודות של בית החרושת "גשר". לתחרותיות היתה השפעה על רמת השכר ועל הנסיונות של הפועלים היהודים לשכנע את המעסיקים שלא להעדיף על פניהם פועלים ערבים, שהציעו עצמם במחירים זולים יותר, ובהסכמה לתנאי עבודה גרועים. תהליך זה השפיע בפרט על עולים חדשים, שחסרו נסיון תחרותי, ועל מובטלים שיצאו באופן זמני ממעגל העבודה.

ההסתדרות בעיר נפגעה מהתחרות בצורה קשה. המשרד לעבודות ציבוריות, שבעצמו הפך למתחרה בשוק העבודה, לא הצליח לשמור על נאמנות של קבוצות הפועלים הקבלניות שהתחרו נגדו. השימוש בשכר כאמצעי בתחרות פגע ברמת השכר, שמפ"ח שאפה לשפרה. למשל, התחרות בבת-גלים הביאה לירידה בשכר היומי מ-25 גר' לפועל פשוט ל-20 גר' ופחות מזה, ובאתרי בנייה אחרים הונהגו רמות שכר דומות. התגברות המתח בקרב הפועלים היהודים

12. להשלכות ראה משה טשרקסקי, "חיפה", קונטרס, קלט (ה' באלול תרפ"ג); עלון מועצת פועלי חיפה (להלן: עלון מפ"ח), תרפ"ג. הוצאת העלון נפסקה לאחר 1923, ובשנים 1924–1929 ניתן לפרסומים של מפ"ח השם "מכתב חוזר".

ערערה את יכולת המועצה להסדיר את מאבקה בשוק העבודה. המועצה, שהתחרותיות בין הפועלים היתה מהגורמים המרכזיים להקמתה באביב 1921, כמעט איבדה את השליטה על הפועלים.

עם זאת יש לציין, שהתחרותיות גם הניבה תוצאה הפוכה: פועלים חלשים נזקקו עתה, יותר מבעבר, לגב הארגוני של המועצה, ותלותם בה גברה. הדבר נכון בפרט ביחס לעולים, מובטלים ופועלים פשוטים, שנזקקו לשירותיה של לשכת העבודה ושל קופת המלווה של ההסתדרות. כך או כך, בקרב ההנהגה של מועצת הפועלים קיננו עתה תחושה של אכזבה רבה מחברי ההסתדרות, ואי אמון בנאמנותם אליה. תחושות אלה גם היו מנת חלקם של המנהיגים המרכזיים במפלגות ובהסתדרות, אולם ברמה המקומית, כפי שמעידים הפרוטוקולים של מפ"ח, הן קיבלו ביטוי עז.¹³

תגובה ספונטנית אחרת שגברה בתקופת השפל היתה הבעת זעם. קשה לכמת תגובה זו ולבחון את השפעותיה, אולם הפרוטוקולים של מוסדות מפ"ח והכתבות מחיפה בכטאוני המפלגות, קונטרס והפועל הצעיר, מעידים שהיתה לה משמעות רבה בעיני הפועלים העירוניים ומנהיגיהם. האבטלה והתחרותיות הניבו זעם של פועל כלפי פועל, חדש כוותיק. בעלי המקצוע, כגון פועלי "הסתנות הגדולות" ובית-הדפוס "רוזנפלד", שפוטרו והיו מחדש לפועלים פשוטים, לא בחלו אף באלימות כלפי פועלים שהתחרו בהם.¹⁴ זעם הפועלים התבטא במחאות כלפי המעסיקים, שלא סיפקו עבודה והורידו שכר, וכלפי מועצת הפועלים, שניסתה לקיים חילופים בין פועלים מועסקים למובטלים. בקרב הפועלים גבר המרי נגד נסיונות המועצה "לפתוח את השורות" של ההתארגנויות למובטלים ולעולים, ולמתן את סכסוכי העבודה, ובכך להגביל את חופש פעולתם. עם זאת לא פחתו ציפיות הפועלים מהמועצה, והיא נדרשה להזדהות עם מצוקותיהם ועם האינטרסים שלהם.

מוסדות המועצה נפגעו מעוצמת הזעם והמחאה. המנהיגים, כפי שאנו למדים מיומנו של מזכיר המועצה דוד כהן, חשו שסמכותם נחלשת. הפעילים במוסדות המועצה חשו, שנאמנותם של הפועלים להסתדרות ונכונותם להיענות לציווייה מתפוגגת, והם דיווחו על כך בפתיחות רבה למרכזי המפלגות ולוועד הפועל של ההסתדרות. היו לכך גם השפעות פוליטיות: אף ששליטתה של אחדות העבודה, מפלגת הרוב במועצה, לא נחלשה בתקופת השפל, כפי שהעידו תוצאות

13. דוד כהן, "בארץ: בת-גלים (חיפה)" פנקס, II, ה (21.6.1923); ועו"פ-הסת', 17.5.1922, א"ע, פרוטוקולים של ועו"פ-הסת', 20/23/442; דוד דה פריס, "מאבקי עבודה וסמכות בקרב פועלי תעשייה בארץ-ישראל: פועלי בית-החרושת 'נשר' בשנות עשרים", יהדות זמננו, 8 (בדפוס).

14. התייעוד בפרשת רוזנפלד הוא רב. ראה למשל דוד כהן לוועו"פ-הסת', 28.10.23, א"ע IV208-1-31-b, ומכתבים נוספים באותו תיק.

הבחירות למליאת המועצה ביוני 1923, חשו נציגי המפלגה שנאמנות הפועלים למפלגה נחלשה, והתערערה הלגיטימיות של האידיאולוגיה של המפלגה. כאשר נחלש כוחה היחסי של המפלגה ב-1924 ועלה כוחן של מפלגות המיעוט (הפועל הצעיר, פועלי-ציון שמאל והקומוניסטים), היו בין מנהיגי אחדות העבודה שסברו, שהתדרדרות המפלגה החלה כתוצאה מההשפעות של השפל הכלכלי בשנה הקודמת. זאת ועוד, במשבר העלייה השלישית חשה הנהגת אחדות העבודה בפעם הראשונה, שהפועלים – היסוד החברתי שלה – קשורים יותר להסתדרות מאשר אליה, ושמועצת הפועלים, ולא המפלגות, היא המוקד לנאמנותם ולזעמם.¹⁵

בעיני מנהיגי ההסתדרות בחיפה, עזיבת הארץ היתה התגובה הקיצונית ביותר. חסרים נתונים על היקף עזיבת הארץ של פועלים מחיפה, אולם לפי הדיווחים של פעילי העלייה במפ"ח, דומה שהנתונים הארציים תופסים גם לגבי חיפה. רבים מהעוזבים היו עולים שהגיעו ב-1922 וניסו להיקלט בעיר בתקופת השפל הקשה. מבין הפועלים המקצועיים עזבו רבים יותר מאשר מבין הפועלים הפשוטים, משום שמצבם הכלכלי של הראשונים איפשר להם לממן את תקופת המעבר מארץ-ישראל לארץ אחרת. בקרב פעילי המועצה נוצרה טרמינולוגיה דרוגטיבית כלפי העוזבים, ולעתים תכופות הם ניצלו את התופעה כדי לבקר את התנהגותם של הפועלים ולהתריע מפני הלכי רוח תבוסתניים ו"אנטי-ציוניים".¹⁶

התגובות הספונטניות של הפועלים הצביעו על אי בשלותו של מעמד הפועלים היהודי בעיר, על עוצמת "אויביו" (תנאי הקליטה בחיפה, המעסיקים והפועלים הערבים), ועל העובדה שתהליך היווצרותו של מעמד זה לא היה עקבי ורציף. בה בעת הן הדגישו את איטיות התהליך של התמסדות ההסתדרות ושל היווצרות נאמנות הפועלים כלפיה. תכונות אלה של המעמד ושל ארגונו השתקפו בצורה בהירה יותר בתגובות המאורגנות של הפועלים.

בחינת התגובות הארגוניות של פועלי חיפה מעוררת קושי, משום שלעתים קרובות לא ניתן לקבוע, אם מקורן היה במצב הכלכלי ובהשלכותיו או בפעולות מתוכננות של הפועלים. התפוררותן של הקבוצות הקבלניות, למשל, היתה בחלקה תוצאה ישירה של חוסר יכולתן להתקיים מבחינה כלכלית, אך גם תוצאה של החלטה מודעת של חבריהן, שצורת ההתארגנות של הקיבוץ העירוני היא חסרת תוחלת בתנאי העיר. זעם הפועלים נגד מועצת הפועלים היה לעתים

15. ליומנו של דוד כהן ראה א"ע, IV104-38-22. על העתקת הנאמנות מהמפלגות להסתדרות כתופעה כלל-ארצית עמד גם צחור, בדרך הנהגת היישוב, עמ' 263.

16. ברוך בן אברם, "העזיבה את הארץ בתקופת העלייה השלישית והיחס אליה", *הציונות*, מאסף יג (1988), עמ' 147-158, ובפרט עמודים 154-157; המינוח הדרוגטיבי משתקף בדו"ח מפ"ח, 1923, ובעלון מפ"ח.

קרובות לא רק תגובה ספונטנית למשבר, אלא גם אסטרטגיה אקטיבית, שנועדה לעורר את מנהיגי המועצה להישמע לצורכי הפועלים ולהגביר את פעילות המועצה בשוק העבודה. לפיכך, מבין התגובות המאורגנות של הפועלים, יש להדגיש בעיקר שתיים – את ההתאגדות המקצועית ואת הרדיקליזם בסכסוכי עבודה.

בדומה למקומות אחרים בארץ היתה התפתחותו של האיגוד המקצועי בחיפה גם היא איטית, בשל הדיפרנציאציה העיסוקית המועטה של הפועלים, חוסר הנסיון שלהם ושל מנהיגיהם בארגון מקצועי, וההעדפה האידיאולוגית שהעדיפו מעצבי ההסתדרות את צורות הארגון הקבלניות והקואופרטיביות. האגודות שפעלו בחיפה לפני המיתון הכלכלי היו קטנות וחלשות. באגודות הסבלים והעגלונים היו מעט חברים. הפעילות בשוק העבודה של אגודות גדולות יותר, כגון של הנגרים ופועלי הרכבת, היתה חלשה. בוועדי הפועלים בבתי-החרושת חברו פועלים ממקצועות שונים, והם העדיפו את הקשר לוועד על פני הקשר לאגודה במקצועם. ומנהיגי המועצה, שברובם היו אמונים על הסוציאליזם הקונסטרקטיבי, ביקשו מאז ומתמיד להעדיף את הקבוצות הקבלניות והקואופרטיבים היצרניים על פני האגודות, כאמצעים לקליטת עלייה, הכשרה מקצועית וכיבוש עבודה.¹⁷

מבחינה כמותית לא גרם משבר העלייה השלישית לשינוי דרסטי. מעט אגודות חדשות נוסדו במהלך 1923, והאגודות הישנות המשיכו לפעול. השינוי שהתחולל היה התגברות הנטייה של פועלי העיר להעדיף את צורת הארגון המקצועי על פני הקבוצות והקואופרטיבים. הצטרפות פועלים לאגודות מקצועיות – הסבלים, הבניין, הרכבת, הנגרות, הדפוס והמסגרות – גברה, ומועצת הפועלים נדרשה להתאים את מדיניותה, ולהסדיר את מבנה האגודות ויחסיהן עם צורות ארגון אחרות. המצטרפים לאגודות ציפו שהן יגנו עליהם. הן נחשבו לאמצעי לחץ על מעסיקים לספק לפועלים עבודה, ולמנוע פיטורים והורדת השכר. ההתחברות עם בעלי מקצוע שירתה את הפועלים שביקשו לרכוש מיומנות מקצועית כדי לברוח ממעגל האבטלה בעבודות הבניין הפשוטות. דומה שהרקע להתחזקות האיגוד המקצועי לא היה אידיאולוגי, אף שפעילים במפלגות השמאל טיפחו רעיונות בתחום זה, ולא נבע ממערכת רעיונות סדורה שקידשה את צורת הארגון הזו. המניע העיקרי של הפועל המצטרף לאגודה היה לחבור לארגון שיחפה על חולשתו כפועל אינדיווידואלי,

17. להתפררות הקבוצות ראה יומן דוד כהן, א"ע, 22-38-104:IV; לבעיות האיגוד המקצועי ראה למשל הדוגמא של הנגרים (אגודת פועלי העץ), וע"פ-מפ"ח, 7.3.1923, 16.4.1923, 21.4.1923, א"ע, c-650-1-27-250:IV; לסדרי העדיפויות במפ"ח ראה הצעת החוקה של המועצה, תקנון מפ"ח (להלן: חוקת המועצה), א"ע, 801-1-27-250:IV, וד"ח מפ"ח, 1927.

שצורת עבודתו יומית ולא קבלנית, ושקולקטיב מקצועי יעניק לו עוצמה כלפי מתחרים ונותני עבודה.¹⁸

התחזקותה של ההתאגדות המקצועית הגבירה את המתח בהסתדרות. הגידול במספר החברים של אגודת הנגרים איים על קיומו של קואופרטיב "כרמל". האגודה דרשה ממועצת הפועלים ומלשכת העבודה שלא ימשיכו להעדיף את הקואופרטיב ולהעניק לו מונופול על עבודות הנגרות במשק היהודי. חלק מחברי הקואופרטיב עברו לאגודה והעדיפו בנייה של הכוח הארגוני על פני שוויון בחלוקת ההכנסות. מתח דומה התעורר בין קואופרטיב "עמל" למסגרות ובין אגודת פועלי המתכת, והתחרות ביניהם גרמה לסגירתו של הקואופרטיב. אגודת פועלי הבניין שאפה לכלול בתוכה את חברי הקבוצות הקבלניות ולשלוט על קבלת עבודות והקצאתן.

מועצת הפועלים נדרשה עתה להסתגל למצב החדש ולהעניק לאגודות המקצועיות את הלגיטימיות לסמכותן על פני הקבוצות והקואופרטיבים. זאת ועוד, החשש של הרוב במועצה, נציגי אחדות העבודה, מפני השתלטות פועלי ציון שמאל ו"הפרקציה הקומוניסטית" על האגודות, חייב התאמה של המדיניות המפלגתית ביחס לארגון המקצועי. ללא התאמה זו היה קיים איום, שהאגודות המקצועיות ייצרו מוקדי כוח ספרטיסטיים, שלא ישעו למטרותיה הלאומיות של ההסתדרות – קליטת עלייה, כיבוש עבודה ושיתוף פעולה עם ההון הפרטי. זה היה אחד מסוגי המידע החשובים שהועבר להנהגה המרכזית של ההסתדרות, שבתקופה זו ניהלה מלחמת חורמה בקומוניסטים.

עם זאת, התחזקות ההתארגנות המקצועית בקרב הפועלים לא נגדה בהכרח את מעמדן של מועצת הפועלים ושל ההסתדרות: להיפך, במקרים רבים נמצא שהאגודות שאפו לטפח את קשריהן עם מפ"ח, ביקשו ממנהיגיה שיקראו לפועלים לא מאוגדים להצטרף אליהן, והצהירו על הזדקקותן לסיוע המועצה בעת שביטות ומחלוקות ארגוניות ואידיאולוגיות באגודות. כך, למשל, אירע עם אגודת הנגרים: באגודה זו היתה לפועלי ציון שמאל השפעה רבה, ולמועצה היה תפקיד מרכזי בפתרון הסכסוך בינה לבין קואופרטיב "כרמל". ואולי כאן היתה טמונה המשמעות העיקרית של התהליך: דווקא משום שהאגודות המקצועיות התחזקו ושאפו להיות חלק מהמערכת ההסתדרותית, הועמדה הנהגת המועצה בלחץ רב, והיה עליה להחליט על מדיניותה הארגונית ביחס לאמצעים ולכלים היעילים ביותר להגנה על הפועל העירוני מפני "אויביו".¹⁹

18. מליאת מפ"ח, 5.3.1923, א"ע, IV250-27-1-650-c; דו"ח אגודת עובדי המשרדים בחיפה, 19.4.1923, א"ע, IV236-78; דוד כהן, "בעבודה: מפעולות מועצת פועלי חיפה, תמוז תרפ"ג-אב תרפ"ד", שני מאמרים, קונטרס, קפד (כ"ט באב תרפ"ד); קונטרס, קפה (ו' באלול תרפ"ד).

19. על המתח בין ההתארגנויות ראה למשל ועה"פ-מפ"ח, 13.8.1923, 17.8.1923, א"ע, IV250-27-1-615; להתגבשות היחסים בין המועצה לאגודות המקצועיות יש סימוכים

המיתון הגביר את הרדיקליזם של הפועלים בשוק העבודה בחיפה ובמגזר העירוני בארץ בכלל, ועשאו לאחת התגובות הארגוניות הבולטות בתקופה זו. אומנם לא חל גידול ניכר במספר סכסוכי העבודה ב־1923 לעומת 1922, אולם עוצמתם גברה, גדל מספר ימי השביתות ומספר הפועלים שהשתתפו בהן, וחלה הקצנה ביחסים בין פועלים ומעסיקים. יתרה מזו, שני המאפיינים הבולטים של הסכסוכים בתקופה זו היו, שרובם פרצו ללא תיאום מוקדם של הפועלים עם מועצת הפועלים, ושלפועלים מיומנים ולאגודות מקצועיות היה תפקיד מרכזי בניהולם.²⁰

מאפיינים אלה בולטים בשלושה סכסוכי עבודה גדולים שפרצו ב־1923: בעבודות הבנייה בבת־גלים באביב; בבית החרושת "הטחנות הגדולות" בסוף הקיץ; ובבית־הדפוס של האחים רוזנפלד בסתיו.²¹ הסכסוך בבת־גלים פרץ כאשר אחת מחברות הבנייה, חברת מילר, מסרה את בנייתם של שישה בתים לקבלן משנה מ"המזרחי". הדבר עורר את אגודת פועלי הבניין לפעולה, בטענה שהופרה שליטת האגודה על הקצאת העבודות בשוק הבנייה במשק היהודי. הקבלן העסיק את הפועלים תמורת 20 גר' ליום עבודה של 12 שעות, והיתה בכך פגיעה בניסיונות האגודה המקצועית למתן את התחרותיות בשכונה, ואת הנטייה של חברות הבנייה להוריד שכר. אגודת פועלי הבניין גייסה את הפועלים לשביתה נגד מילר ואילצה את מפ"ח להתגייס לעזרתה. מיד לאחר מכן פתחו פועלים אחרים בשכונה, בלא אישור מפ"ח, בשביתה נגד חברת "המנחיל", על שהעדיפה להעסיק פועלים ערבים.

ב"טחנות הגדולות" פרץ הסכסוך כמחאה על הרעה בתנאי העבודה. יק"א, בעלת בית־החרושת, נאלצה לקמץ בהוצאותיה בשל המיתון, והורידה את שכר הפועלים היומיים. פועלי המקום, שאותם ייצג ועד פועלים, התארגנו למחאה נגד הורדת השכר, שעות העבודה הארוכות, תנאי ההיגיינה הירודים בבית־החרושת והיחס האלים של ההנהלה כלפי נערים שעבדו בו. הפועלים דרשו יום עבודה של שמונה שעות (ושבע שעות בערבי שבת וחג), מינימום 30 גר' ליום לפועל מבוגר ו־20 גר' לנער, הבטחת שכר מראש לכל עבודה קבלנית, העדפת פועלים

רבים בישיבות המליאה של הוועה"פ-מפ"ח במחצית השנייה של 1923. ראה א"ע, IV250-27-616; IV250-27-615.

20. להקצנה "מלמטה" ראה, למשל, ההחלטה של תופרות במתפרת "המלבוש" בנובמבר 1923 לשבות במחאה על הורדת שכר. מפ"ח סייעה לשביתה אחרי שכבר החלה; ראה דוד כהן לוועה"פ, 19.11.1923, ודוד כהן להנהלת "מלבוש", 23.11.1923, א"ע, IV250-27-1-275-a. וראה גם טבלה ג בנספח למאמר.

21. למהלך מפורט של שלוש השביתות ושל סכסוכי עבודה אחרים שפרצו בתקופה זו ראה דה פריס, *תנועת הפועלים*, פרק VI; לבת־גלים ראה דוד כהן, "בארץ: בת־גלים (חיפה)", *פנקס*, II, ה (21.6.1923); דוד כהן לוועה"פ-הסת', 8.5.1923, א"ע, IV208-1-31-a; לפרשת דפוס רוזנפלד ראה א"ע, IV208-1-31-b; לסכסוך ב"טחנות הגדולות" ראה, למשל, ועה"פ-מפ"ח, 4.9.1923, א"ע, IV250-27-1-615.

ותיקים על פני פועלים חדשים בעת פיטורים, השתתפות ההנהלה במס מקביל של 3% לקופת חולים, ותשלום עבור ימי המחלה של הפועלים הקבועים שעבדו במשכורת חודשית. המשא ומתן הארוך, שבו השתתפו הפועלים, מפ"ח וההנהלה, הגיע למבוי סתום, ובראשית ספטמבר פתחו הפועלים בשביתה. במהלכה איים אחד מפקידי ההנהלה לפטר את חברי ועד הפועלים, ובתגובה איימו הפועלים על ההנהלה במעשי אלימות.

השביתה בבית־הדפוס של האחים רוזנפלד פרצה כמחאה של הפועלים על פיטורי אחד מחבריהם והעסקת פועל ארמני במקומו. אף שמספר הפועלים שהשתתפו בשביתה בתחילתה היה קטן, היא הפכה לאחד האירועים הסוערים ביותר בחיפה בסוף 1923, והותירה רושם עמוק על פועלי העיר. האלימות של השובתים (בנוק שגרמו למכונות הדפוס), מעורבות המשטרה בפיזור השובתים, מאסרם של חברי המועצה שהתגייסו לעזרת השובתים והתעקשותם של המעסיקים, העניקו לשביתה דימוי של מאבק מעמדי שלא היה כמותו בחיפה עד לתקופה זו.

פירותיה של הרדיקליזציה של הפועלים לא היו רבים. בבת־גלים נענו חברות הבנייה לשובתים, העניקו לאגודת הפועלים תפקיד בחלוקת העבודה ונמנעו מהורדה דרסטית בשכר הפועלים; ב"טחנות הגדולות" בוטלו איומי הפיטורים כנגד נציגי הפועלים בוועד. אולם דומה שהישגי הפועלים בסכסוכים אלה נבעו דווקא מהלחץ הכלכלי של המיתון על נותני העבודה. בבת־גלים התמעטה תנועת הבנייה, והשביתה איבדה את המומנטום שהיה לה בתחילה; הנהלת "הטחנות" סגרה את בית־החרושת למספר שבועות ופתחה במשא ומתן עם מועצת הפועלים; האחים רוזנפלד סירבו לבטל את הפיטורים ואת העסקתו של הפועל הארמני, ובית־החרושת נפתח שוב רק לאחר חקירה משטרתית ומשא ומתן בין המעסיקים למועצת הפועלים.²²

מבחינת הפועלים, ההישג היה ברדיקליזציה עצמה: היא חייבה את מועצת הפועלים להזדהות עם צרכיהם ולסייע בארגון השביתות והמגעים עם המעסיקים; היא סייעה להסתדרות בעיר להבין את מגבלות כוחה בשוק העבודה העירוני, והיא הציבה את התארגנויות הפועלים הפרטניות, ואת האגודות המקצועיות וועדי הפועלים בפרט, בחזית המאבקים של הפועלים ושל מפ"ח. יתרה מזו, הנטייה הגוברת של פועלי העיר להתארגן באגודות מקצועיות, והרדיקליזם ביחסי עבודה, הציגו בפני הנהגת המועצה, ובפני אנשי אחדות העבודה בפרט, את השינויים שהמיתון חולל בפועל העירוני, את אופי ההתנהגות של הפועלים בשוק העבודה, ואת הסכנות ללכידותה של ההסתדרות ולמעמדה בעיני המעסיקים, שהיו טמונות בזעמם ובמחאותיהם של הפועלים.

22. לתוצאות סכסוכי העבודה ראה דו"ח מפ"ח, 1927.

האמבריוואלנטיות של מועצת הפועלים

חשיבות הדיון בתגובתה של מועצת הפועלים בחיפה להתנהגות הפועלים בתקופת השפל נובעת מהתפקיד המרכזי שהיא מילאה בחייהם, ומחשיבותה במערך ההסתדרות בכלל ובאיזור הצפון בפרט. למן הקמתה באביב 1921 ועד לתקופת המיתון הפכה מועצת הפועלים מארגון רפוי ודל כוחות למרכז עצבים של קהילת פועלים המנהל את חיי הפועלים ואת מאבקייהם בשוק העבודה ובמוסדות העיר היהודיים והמוניציפליים. התהליכים שהתחוללו בקהילה ההסתדרותית בתקופת השפל העמיקו מרכזיות זו, משום שהאימים על יציבות המועצה והמתחים שפרצו "מלמטה" חייבו את מנהיגיה להתאים את מבנה הפעילות של המועצה למצב החדש.

כדי להבין את מדיניות המועצה יש להדגיש את אופיה של המנהיגות המקומית. מנהיגי המועצה – הן אלה שהיו שליחי מפלגות הפועלים והן אלה שהיו שליחי הפועלים עצמם (בוועדים, באגודות, בקואופרטיבים ובקבוצות) – היו בדרך כלל מנהיגים "אורגאניים". אומנם, המנהיגים העיקריים היו אנשי מפלגה: יוסף ארדשטיין, דוד כהן וברל רפטור היו אנשי אחדות העבודה, ויחזקאל חרלף ויעקב רזילי היו אנשי הפועל הצעיר. הם השתתפו בדרך קבע בהתוועדויות של מרכזי המפלגות ושל מועצות ההסתדרות, ואף ניהלו תכתובת מפלגתית בין חיפה למרכזי המפלגות, במקביל לתכתובת בין מועצת הפועלים לוועד הפועל של ההסתדרות. אולם בדרך כלל לא נשלחו המנהיגים המקומיים על ידי מרכז ההסתדרות כדי לנהל את העניינים בחיפה, אלא צמחו משורות הפועלים עצמם, ולעתים קרובות נקלעו לדילמה בין ייצוג האינטרס של החיפאים לבין ביטוי מדיניות שהוכוונה מתל-אביב. רובם לא היו בני העלייה השנייה (שעמה נמנו ראשי המפלגות וההסתדרות), אלא בני העלייה השלישית, והם חוו אותה חוויית עלייה והיקלטות בעיר שחוהה הציבור אותה שירתו. בינם לבין ציבור זה שררה קירבה רבה: חלק מהמנהיגים היו חברים בקבוצות הפועלים; ביניהם לבין שאר הפועלים לא היו הבדלי שכר משמעותיים. עבודת הארגון וההנהגה נעשתה בדרך כלל על חשבון זמנו הפרטי של הפעיל לאחר העבודה, לצד חבריו. תנאי המגורים של המנהיגים לא נבדלו מאלה של כלל הציבור, ולא שררו ביניהם מרחק מנטאלי או נבדלות אינטלקטואלית.

זאת ועוד, האינטימיות ששררה בקהילת הפועלים קבעה, שהמנהיגים חוו בשוק העבודה ובחיים הציבוריים של העיר אותן התנסויות שחוו הפועלים, ורבות מתגובות המנהיגים למתרחש היו, בדומה לתגובות הפועלים, ספונטניות ובלתי מתוכננות. לא ניתן להבין את האכזבה הרבה של הפועלים מההנהגה, ושל ההנהגה מהפועלים, בלא אינטימיות זו. בשל סיבות אלה – המרכזיות של מוסדות ההסתדרות בחיי הפועלים, והקירבה בין המנהיגים לאנשי השורה – היתה להתנהגות המועצה בתקופת השפל השפעה רבה על עיצוב קהילת

הפועלים. השפעה זו ניכרה בשטח, בקרב הפועלים; היו לה השלכות על המשך בניית השלד של הארגון ההסתדרותי בעיר; והיא היתה חיונית למנהיגי ההסתדרות שישבו בתל-אביב, כמקור מידע וכאמצעי תכנון של פעילות במקומות.²³

את התגובה של מועצת הפועלים בתקופת המשבר ניתן לאפיין כשנויות בין הזדהות עם הפועלים לבין ריסונם; בין ייצוג הרדיקליזם שלהם לבין בלימתו. שנויות זו היתה הרקע להעמקת המדיניות הריכוזית בחיי ההסתדרות בחיפה ולבנייתה של ההסתדרות, ומועצת הפועלים בראשה, כקהילה טוטאלית המושתתת על דמוקרטיה צנטרליסטית.

פן אחד של מדיניות מועצת הפועלים שיקף את הלחצים שהופעלו עליה "מלמטה" להזדהות עם הפועלים, עם האינטרסים שלהם, ועם זעמם על המצב הכלכלי והחברתי הקשה. לחצים אלה, והיענות מנהיגי המועצה להם, הופיעו כבר בראשית העלייה השלישית, והם היו מהגורמים להקמתה של מועצת הפועלים. המנהיגים שהקימו את המועצה, ובעיקר אנשי אחדות העבודה – יוסף ארדשטיין, ברל רפטור ומזכיר המועצה דוד כהן – הנהיגו אותה גם בתקופת משבר העלייה השלישית, וביטאו את הרציפות במדיניותה. עם זאת, השפל הכלכלי, תגובות הפועלים עליו והכרתם בחולשתם גרמו לשינוי ביחסי הפועלים והמועצה. פועלים רבים נזקקו למועצת הפועלים יותר מתמיד בשל המערכת הקהילתית שהיא הפעילה: לשכת העבודה, קופת חולים, קופת מלווה ושאר המוסדות החברתיים והתרבותיים; הפועלים היו זקוקים לגב הארגוני של המועצה, הן בייצוגם כלפי השכונות העבריות והעירייה, והן בעת שביתות (גיוסים לקרנות השביתה, גיוס דעת הקהל ביישוב היהודי, ומשא ומתן עם המוסדות הלאומיים של היישוב), כפי שבא הדבר לידי ביטוי בסכסוכי העבודה ב"טחנות הגדולות" ובדפוס רוזנפלד שתוארו לעיל, ובסכסוך שפרץ ב"נשר" בסוף 1923, על רקע תביעה לשיפור תנאי העבודה. רוב הסכסוכים הללו החלו ביוזמת הפועלים, אך לא הגיעו לכלל פתרון ללא מעורבות המועצה.

מהצד האחר, גם המועצה היתה עתה זקוקה לפועלים יותר מבעבר: בלא תמיכה של אנשי השורה ובלא סיוע מצד התאים הארגוניים (האגודות והוועדים בפרט), היא לא היתה מסוגלת להפעיל את המערכת הארגונית: את הקצאת העבודות בלשכת העבודה, החילופים בין מועסקים למובטלים, וצירוף חברים

23. תמונת המנהיגות בחיפה מבוססת על נתונים שנאספו על ידי המחבר על 128 פעילים מרכזיים של מוסדות מפ"ח. לסיכום הנתונים ראה דוד פריס, *תנועת הפועלים*, פרקים II, X; ראה גם ברל רפטור, *ללא הרף*, כרך א, תל-אביב 1973; שאלון לצירי הוועדה החמישית של אחדות עבודה, א"ע, IV404-1-23-a; דוד כהן, "מכרונותיו של מזכיר מועצת הפועלים", *חיפה העובדת*, כרך 19, מס' 612 (21.7.1971). ללא המידע הארגוני והרעיוני שהועבר "מלמטה" לא היתה אפשרית ההכוונה הרעיונית שבאה "מלמעלה", מהנהגת ההסתדרות. ראה בעניין זה צחור, *בדרך להנהגת היישוב*, עמ' 167.

חדשים להסתדרות מקרב העולים והפועלים הלא מאורגנים; ובלעדיהם היא לא יכולה לבנות את הכוח כלפי נותני העבודה ושאר הגורמים העירוניים, שהיה דרוש לה להגנה על הפועלים ולניהול המאבקים לפתרון בעיית האבטלה, ולמען עבודה עברית ושיפור תנאי העבודה. התלות של המועצה בפועלים נבעה מחולשתה, מהעובדה שהיא לא שלטה בשוק העבודה ושהיא לא השיגה עדיין, למרות הישגיה בשנתיים הראשונות לקיומה, מעמד סמכותי בעיני כל הפועלים. בשל ניידות הפועלים לא ידעו המנהיגים לעתים קרובות את היקפו של הציבור שאותו שירתו; ובשל פעילותם של המוסדות הארציים של ההסתדרות בחיפה (למשל סניף המשרד לעבודות ציבוריות וסניף קופת חולים) טרם הובהרו גבולות הסמכות המוסדיים של המועצה. בשל חולשות אלו, והמתחים שנוצרו בתקופת המיתון, היתה למערכת היחסים בין המועצה לבין אנשי השורה השפעה רבה על דרך התפתחותה של תנועת הפועלים בעיר.²⁴

הפן השני של תגובת המועצה ביטא את שאיפת המנהיגים למתן את הרדיקל לזים של הפועלים, לבקר את אסטרטגיות הפעולה שלהם בשוק העבודה, ולנסות לשמור על המסגרת המבנית של ההסתדרות ועל האידיאלים הבסיסיים שנוסחו על ידי ראשי המפלגות וההסתדרות. שאיפות אלה נבעו בחלקן מלחצים שהופעלו על הנהגת מפ"ח מתל-אביב – ממרכז מפלגת אחדות העבודה וממרכזי הכוח של ההסתדרות, ובפרט הוועד הפועל. אולם דומה שלחצים אלה לא היו העיקר, אלא דווקא אופיה של המנהיגות המקומית. למן ראשית פעילותם בקרב הפועלים בראשית 1919 פיתחו המנהיגים בחיפה מעין אידיאליזם מקומי. במרכזו עמדה השאיפה להגן על העולים ההופכים לפועלים, ועל מעמד הפועלים בתהליכי היווצרותו הראשוניים, מפני תנאי הקיום הקשים של העיר: התפתח-תה הכלכלית האיטית, הדומיננטיות של הפועלים הערבים בשוק העבודה וקשיחותם של נותני העבודה היהודים והבריטים. ללא ספק, אידיאליזם זה הושפע מרעיונות הסוציאליזם הקונסטרוקטיביסטי מבית מדרשה של אחדות העבודה, ומהיסודות הרעיוניים שעוצבו בוועידת היסוד של ההסתדרות. עם זאת, להתנסויות המקומיות היתה השפעה מכרעת עליו. החוויות של קהילת הפועלים בחיפה, החולשות החברתיות והארגוניות שלה, והמסקנות שנבעו מהצורך להגן על מעמד הפועלים היהודי בעיר, הן שגיבשו את דבקותם של מנהיגי המועצה באמונה, שעל תנועת הפועלים בעיר להיות קהילה טוטאלית, ריכוזית ודמוקרטית גם יחד, ובעלת עוצמה הן כלפי חברי הקהילה והן כלפי הגורמים העירוניים שבתוכם חיו. להתרחשויות בתקופת המשבר של העלייה השלישית, שיצרו את השניות שתוארה לעיל, היתה השפעה מעצבת על

24. לבעיית מעמד המועצה בעיני הפועלים ראה עלון מפ"ח: יומן דוד כהן, א"ע, IV104-38-22. דוגמא בולטת לתלות הפועלים במועצה היתה ניהול שביתת רוזנפלד: ראה הערה 21 לעיל.

אידיאליזם ביורוקרטי זה.²⁵

השניות והשלכותיה השתקפו בעיקר בחמישה מישורי התייחסות של מועצת הפועלים בתקופת המשבר: אידיאולוגיה, דמוקרטיה, איגוד מקצועי, יחסי עבודה ויחסים עם הנהגת ההסתדרות. לפני 1923 לא היה תקנון למועצת הפועלים בחיפה. גישותיה העקרוניות ומדיניותה לא עוגנו במסמכים רשמיים, ולחברי ההסתדרות לא היו מקורות פורמליים של סמכות אידיאולוגית שאליהם יכלו לפנות בעת ויכוח. החלטות ועידת היסוד של ההסתדרות לא כיסו את כל מישורי הפעילות, והותרו שאלות פתוחות, שקיבלו מענה רק בוועידה השנייה של ההסתדרות ב־1923. השפיעו גם ריחוקם של אנשי ההנהגה המרכזית מחיפה ומעורבותם המעטה בענייני הפועלים בה. זאת ועוד, על אף שלטונה של אחדות העבודה במועצה למן הקמתה, התעוררו בה מאבקים מפלגתיים שעיכבו יצירת קונצנזוס רעיוני בתחומים שונים, כמו, למשל, מדיניות המועצה כלפי הנהגתן של השכונות העבריות, היחס לאיגוד המקצועי ולשאלת הפרדת הפונקציות, ותוכנה של המדיניות התרבותית. לפיכך, הניסוי והטעייה שאפיינו את תגובות המנהיגים, והראשוניות של הארגון ההסתדרותי בעיר, השתקפו גם בחסרונה של שפה פוליטית סדורה ובהירה. ב־1923 החל מצב זה להשתנות, כתוצאה משני גורמים: דיוניהן והחלטותיהן של הוועידה השנייה של ההסתדרות בחורף 1923 ושל מועצת ההסתדרות השישית בחודש מארס, שהגדירו את תחומי פעילותן של מועצות הפועלים וסמכויותיהן; ולחצים מקומיים להגדיר את מהותה של המועצה, את יחסיה עם הפועלים והתארגנויותיהם ואת דרכה לעתיד.²⁶

למצב החברתי והכלכלי של הפועלים ב־1923, לתגובתם על השפל ולהזדהות המועצה עם צרכיהם היתה השפעה על צורך זה. הביטוי הבולט לכך היה בדיון על אישורה של חוקת המועצה באוגוסט 1923 על-ידי נציגי המליאה. הדיון התקיים לאחר שבחודש יוני זכתה אחדות העבודה לרוב בבחירות למועצת הפועלים (65% מכלל הקולות) וקיבלה לגיטימציה להנהגתה. את הצעת החוקה ניסחו יוסף ארדשטיין, דוד כהן וברל רפטור, ובעת הדיון עליה קיבלה הדומיננטיות המוסדית של המפלגה במועצה ביטוי אידיאולוגי פורמלי, כהשקפה הסתדרותית כוללת. במרכזה של הצעת החוקה היתה הקביעה, שהמועצה שואפת ליצור "חברת-עבודה סוציאליסטית", להגן על הפועלים וללחום את מלחמת המעמדות. קביעה זו ביטאה את הרדיקליזציה שחלה בקרב חברי אחדות העבודה ברעיונות הסוציאליזם הקונסטרוקטיביסטי, והיא עוררה את ביקורתם

25. לאלה ניתן להוסיף היבטים אחרים, כגון מערכות היחסים בין תנועת הפועלים לשכונות העבריות ולוועד הקהילה, והפעילות התרבותית בהסתדרות: ראה גם הצעת החוקה, הערה 17 לעיל. להתפתחות האידיאליזם הביורוקרטי במחצית השנייה של שנות העשרים ראה דה פריס, *תנועת הפועלים*, פרק IX. לביורוקרטיזציה בחקופה זו ראה שפירא, *אחדות העבודה*, פרק שביעי.

26. דו"ח מפ"ח, 1923: הצעת החוקה.

של נציגי הפועל הצעיר במועצה. לטענת האחרונים, הצעת החוקה הפרה את חוקת ההסתדרות וערערה על אופיה של ההסתדרות כמחפשת אחר שביל הזהב בין כל הזרמים הפוליטיים במועצה. הפועל הצעיר קרא להימנע משימוש במושגים כגון "מלחמת מעמדות" ו"חברה סוציאליסטית", ולהשמיט מהחוקה את הסעיף שקבע, שתפקיד ההסתדרות בעיר הוא ליצור מעמד פועלי יהודי. ביטא זאת היטב שלמה רוניק: "אנו בעד יצירה עצמית של הפועלים. אין עוד בארץ משק פרטי שאנו צריכים לכבוש אותו. אנחנו שואפים לקואופרציה. מלחמת המעמדות זה בשביל האינטרנציונל האמסטרדמי."²⁷ לדידם של חברי הפועל הצעיר ביטאה החוקה את העריצות הפוליטית של הרוב במועצה.

דוד כהן, מזכיר המועצה, ועמו גם שאר חברי אחדות עבודה, דחו את הביקורת בטענה, שנגד המעסיקים המנצלים פועלים יש להילחם מלחמה מעמדית, ושאינן כאן הפרה של חוקת ההסתדרות אלא פירוש נכון שלה – כפי שנכתב בהצעת החוקה: "[המועצה] מדגישה את הבנתה את חוקת ההסתדרות בתור שאיפה ליצור חברת-עבודה סוציאליסטית העומדת על בסיס מלחמת המעמדות". הוועד הפועל של ההסתדרות לא אישר את החוקה, וזאת כדי לא לשוות למועצה דימוי רדיקלי מדי בעיר, אך באופן בלתי פורמלי הסכים עם גישת הרוב במועצה. על אף שהחוקה לא זכתה לאישור רשמי מצד ההסתדרות, היא אושרה במליאת המועצה, ובתגובה לכך התפטרו ממנה כמה מחברי הפועל הצעיר. בפרשה זו השתקפה העצמאות היחסית של חיפה במערך ההסתדרות הארצי, וגם רפיון הסמכות של מנהיגי אחדות העבודה בהסתדרות כלפי נציגי מפלגתם במקומות.²⁸

ברם יש לזכור, שלרדיקליזציה המילולית שהשתקפה בחוקת המועצה היה גם תפקיד תעמולתי. חודש לפני הדיון על החוקה ניסחה אגודת פועלי הבניין תקנון רדיקלי, ובעת הדיון על החוקה אף הסתמכו עליו אנשי אחדות העבודה, כמבטא את שאיפות הפועלים. רוב הסעיפים בחוקת המועצה לא חרגו מהחלטותיה של הוועידה השנייה של ההסתדרות, כגון השילוב בין טיפוח הקבוצות הקבלניות לבין עידוד האיגוד המקצועי בעיר, שבחלקן הגדול היו מקובלות על חברי הפועל הצעיר. ואכן, זמן קצר לאחר התפטרותם של חברים מהפועל הצעיר מן המועצה שבה מפלגתם לתפקד במליאת המועצה ולשתף פעולה עם אחדות עבודה נגד הכוח הרדיקלי יותר, הפרקציה הקומוניסטית. לפיכך יש לבחון את הרדיקליזציה שחלה בשפה הפוליטית של מועצת הפועלים בהקשר של מדיניותה

27. מליאת מפ"ח, 13.7.1923, א"ע, IV250-27-1-615.

28. ועה"פ-מפ"ח, 5.7.23, מליאת מפ"ח, 13.7.1923, א"ע, IV250-27-1-615; עקיבא גולדשטיין ואחרים מהפועל הצעיר לוועה"פ-הסת', 16.7.1923, וחברי הפועל הצעיר במפ"ח לוועה"פ-הסת', 26.8.1923, א"ע, IV208-1-31-a; זאב משי לגרשון חנוך, 16.9.1923, א"ע, IV402-80.

בפועל, ולעתים קרובות נמצא את המנהיגים מרסנים את פעילי האגודות המקצועיות ואת קריאותיהם להחרפת המאבק המעמדי. המערכה להוצאתה של הפרקציה הקומוניסטית ממפ"ח ומההסתדרות בכלל, שהחלה בקיץ 1923, והסייגים שהוצבו על הנסיונות לשיתוף פעולה בין פועלים יהודים וערבים בעבודות הרכבת, הצביעו בצורה חותכת על מיתונה של הטרימינולוגיה הרדיקלית.²⁹

היבט אחר של השניות במדיניות המועצה היה שאלת הדמוקרטיה במוסדותיה. מבחינה פורמלית היה המבנה של מועצת הפועלים דמוקרטי. עד לתקופת השפל השתתפו במליאת המועצה 40–50 נציגי הפועלים שנבחרו בבחירות כלליות בכל ארגוני הפועלים. בכל ארגון התחולל מאבק פוליטי, ובדרך כלל הוא הסתיים בנצחונם של פעילי אחדות העבודה. המליאה בחרה בוועד פועל ובמוכירות, שאותה ניהל מאז סתיו 1921 דוד כהן. שני הגופים המבצעים בחרו פעילים לוועדות ולמוסדות השונים, ומינוייהם היו זקוקים לאישור המליאה.

אולם לתוך השלד הפורמלי נוצק מבנה בלתי פורמלי של קביעת מדיניות וקבלת החלטות, ששווה למנהיגות המועצה אופי ריכוזי ובלתי דמוקרטי, שהתבטא בשליטה של אחדות העבודה במוסדות העליונים ובמועצות. כוחות המיעוט במועצה, והפועל הצעיר בפרט, ביקרו ריכוזיות זו בחרפות, לעתים קרובות. ביקורת זו גברה בראשית תקופת השפל ונוצרה "קואליציה" של הפועל הצעיר והשמאל (סינדיקליסטים וקומוניסטים), שטענה, שחולשת המועצה בהתמודדותה עם המצב הקשה נבעה, בין השאר, משליטתה הריכוזית של מפלגת הרוב ומנהיגיה הבלתי דמוקרטיים. לדוגמה הביאו את העדפת חברי המפלגה בהקצאת עבודות בלשכת העבודה. לביקורת זו, ולחששם של אנשי אחדות העבודה שתגובת הפועלים לשפל תקרבם לכוחות המיעוט במועצה, היתה השפעה הן על ניסוחה של חוקת המועצה והן על נכונותה של אחדות העבודה לערוך דמוקרטיזציה של המוסדות. לפיכך, ובהתאם להחלטות הוועידה השנייה של ההסתדרות, נבחרה המליאה בבחירות ביוני 1923, לראשונה מאז הקמתה, בבחירות יחסיות. בחירות אלה איפשרו לכל הזרמים הפוליטיים במועצה להתחרות בצורה שווה על קולות הפועלים, בלא תלות במבנה הכוחות בכל אגודה מקצועית או ועד פועלים. העובדה שאחדות העבודה זכתה שוב בנצחון בבחירות אלה לא שינתה את התחושה בקרב אנשי השורה ומפלגות המיעוט, שתביעתם לדמוקרטיזציה נענית.

אולם לאחר הבחירות הופיעו מחדש הסייגים לתהליך הדמוקרטיזציה.

29. למאבק בפרקציה ראה את סוף התהליך, מליאת מפ"ח, 5.1.1924, 14-15.3.1924, א"ע, IV250-27-1-658. לדיון על השיתוף עם פועלים ערבים ראה דה פריס, *תנועת הפועלים*, עמ' 231-239; וכן, דוד כהן, "רשימות והערות: הקשרים עם הפועלים הערבים", *קונטרס*, קמז (ט"ז בחשוון תרפ"ד).

בתמיכת מרכז המפלגה בתל-אביב עמדה אחדות העבודה בסירובה להתיר בחירות יחסיות גם במוסדות המועצה ובארגוני הפועלים, ובעזרת הרוב שלה במליאה העבירה החלטות שקבעו, שרק המליאה תיבחר בבחירות יחסיות. החלטות אלה איפשרו לאחדות העבודה לבלום את התחזקות השפעתן של המפלגות הקטנות באגודות, בוועדי הפועלים ובוועדות המועצה, ולהחליש את האגודות המקצועיות בכלל. יתר על כן, המפלגה השלטת התמידה בשיטתה לצמצם את השפעת הפועל הצעיר על עבודת המוסדות, כפי שהדבר השתקף במאבק על ניסוח החוקה, ובאי שיתופם של נציגי מפלגות המיעוט במוכירות המועצה. נוסף על כך ניהלה אחדות עבודה מאבק שיטתי לדה-לגיטימציה של הפרקציה הקומוניסטית. כל עוד היה המאבק רעיוני, הוא התנהל בצורה דמוקרטית: בוויכוחים במליאת המועצה נגד "הפרדת הפונקציות", נגד היידיש, וכיוצא באלה נושאים שהקומוניסטים דגלו בהם. אולם מרגע שהווכחות הרעיונית תורגמה לשפת המעשה, לא בחלה אחדות העבודה בשום אמצעי כדי לבלום את התחזקות השפעתו של השמאל. דוגמה לכך היתה מעורבותה המניפולטיבית של מזכירות המועצה במערכות הבחירות לוועדי האגודות המקצועיות של פועלי הבניין ושל הנגרים, על ידי הכרזתן כבלתי חוקיות. בקרב פעילי אחדות העבודה קינן החשש לאיבוד כוחה של מפלגתם באגודות אלה, והם עשו את כל שביכולתם, בין השאר באמצעות שליטתם במוסדות המועצה, למנוע זאת.³⁰

השניות במדיניות המועצה בין ההתאמה לנטיות הפועלים לבין ריסונם השתקפה גם ביחס לשאלת האיגוד המקצועי. העובדה שחלק ניכר מדיוני המועצה בתקופת השפל הוקדשו לשאלה זו העידה על הרלוואנטיות שלה. התמיכה בצורת הארגון המקצועית גברה בתקופה זו. התפוררות הקבוצות הקבלניות והקואופרטיבים, והתגברות הנטייה בקרב הפועלים להתאגדות מקצועית, השפיעו על תהליך זה, ובתוך המועצה התחזקו הגורמים שקראו להתאים את מדיניות המועצה למצב החדש. אנשי השמאל במועצה – סינדיקליסטים, ותיקי פועלי ציון בתוך אחדות העבודה, והקומוניסטים – קראו לבסס את מועצת הפועלים על האגודות המקצועיות ולעודד את הקמתן של אגודות חדשות. הם פעלו בקרב פועלים בלתי מאורגנים, כגון עגלונים וחייטים, וניסו ללמדם את מלאכת הרכבת האגודה המקצועית. בחוקת המועצה נתפסה האגודה כתא היסודי של המועצה, לצד הקבוצות, הקואופרטיבים וועדי הפועלים. במפלגת הרוב גברה התחושה, שגם האגודה המקצועית יכולה למלא

30. לכוחה של אחדות עבודה ראה תוצאות הבחירות למועצות הפועלים (בחיפה ובמקומות אחרים), א"ע, IV208-1-326-b; פנקס, II, ו (כ"ב בתמוז תרפ"א); קונטרס, קלה (כב בתמוז תרפ"ג). להגמוניה הרעיונית ראה חוקת המועצה. להיחלשות האגודות המקצועיות כתוצאה מהנהגת הבחירות היחסיות למועצות הפועלים ראה שפירא, *אחדות העבודה*,

תפקידים ציוניים, וכי אין הכרח שהתנהגותה תהיה סתגרנית ("צכיסטית"). אף שהמועצה לא חדלה להאמין בחשיבותם של הקבוצות והקואופרטיבים להגשמתו של הסוציאליזם הקונסטרוקטיביסטי, היא הציבה את האגודה המקצועית בראש מעייניה ונשענה עליה בתחומים שונים: הקצאת עבודה לפועלים בפיקוח לשכת העבודה, ניהול מערכת החילופין בין מובטלים למועסקים, הכשרה מקצועית של עולים וטיפוח פעילות תרבותית בקרב הפועלים. מדיניות זו השתקפה גם בשאלת המשרד לעבודות ציבוריות, כפי שנראה להלן.

אולם גם לתמיכה הגוברת באגודות המקצועיות הוצבו סייגים. בקרב מנהיגי המועצה קינן כל העת חשש מפני נטיותיהן הבלוניות, מפני העדפתן את האינטרסים של חבריהן על פני האינטרסים של תנועת הפועלים, ומפני הפוטנציאל הרדיקלי שהיה טמון בהן. לעתים קרובות נמצא, שבמקביל לטיפוח ההתאגדות המקצועית שררה מדיניות של בלימתה וריסונה. עובדה זו השתקפה לא רק ביחס לשאלת הדמוקרטיה באגודות. החששות בלשכת העבודה, שהאגודות עלולות להשתלט על נתחים משוק העבודה, הביאו את פעיליה להמשיך ולהעדיף את חברי הקבוצות והקואופרטיבים. המועצה עודדה קבוצות פועלים שהיו קרובות אליה "לחדור" לאגודות המקצועיות, ולדאוג שהן לא תסטינה, הן מבחינה רעיונית והן בפעילותן בשוק העבודה, מהיעדים שמועצת הפועלים הציבה. ככל שהתחזק האיגוד המקצועי כך גם גברה פעילותה של המועצה למנוע את הסתגרות האגודות בפני עולים חדשים ומובטלים – הסתגרות שרמזה על דימוין הלא-לאומי – ולחזק את מערכת הביקורת על ועדי האגודות.³¹ ביטוי מובהק לאמביוואלנטיות של מנהיגי מפ"ח בין הזדהות עם הפועלים לבין ריסונם, היה במישור יחסי העבודה. החרפת המתח בין פועלים ומעסיקים בשנת 1923 העמידה את מפ"ח, יותר מבעבר, בפני השאלה של גבולות הרדיקליזם של הפועל העירוני. מחד גיסא היא התגייסה לסייע לפועלים שנאבקו בנותני העבודה ופתחו בשביתות. בשביתות שהזכרו לעיל נטלו מנהיגי המועצה את ההנהגה, את ארגון קרנות השביתה ואת הנסיונות לעורר את דעת הקהל היהודית בחיפה לתמיכה בשובתים. לעתים נמצא פעילים של המועצה, ובעיקר אנשי שמאל, המעודדים את הפועלים לאיים על נותני העבודה בשביתות. המנהיגים ראו בשביתות לא רק ביטוי להתדרדרות המצב הכלכלי בשנת המיתון, אלא גם אמצעי לגיטימי לחיזוק מעמדה של קהילת הפועלים ביישוב היהודי המקומי. המועצה ראתה בשביתות בכת-גלים ובדפוס רוזנפלד

31. אסיפה כללית של אגודת פועלי הבניין, 9.6.1923, א"ע, IV250-27-1-541; אסיפת החייטים עם המזכיר דוד כהן, 29.9.1923, א"ע, IV250-27-1-615; דוד כהן, "מלחמת המעמדות", קונטרס, קמה (ב' בחשון תרפ"ד); פועל, "האגודה המקצועית והקיבוצים", קונטרס, קמט (ח' בכסלו תרפ"ד); דו"ח מפ"ח, 1927. התגברות החשיבות של האיגוד המקצועי היתה רבה יותר בחיפה בהשוואה למקומות אחרים; ראה צתור, בדרך להנהגת היישוב, עמ' 160-162.

מאבק לגיטימי למען עבודה עברית: ובשבתה ב"טחנות הגדולות" היא מצאה ביטוי לזעקה האמיתית של הפועלים נגד תנאי העבודה הגרועים. אין פלא, לכן, שבשנה זו הפעילה המועצה לחץ רב על מנהיגי ההסתדרות הארציים, שיתפנו לעסוק בשאלת חסרונה של חוקת הגנה על העבודה בארץ, וחלק ניכר ממגעייה עם פרנסי השכונות העבריות בחיפה נסבו על שאלת העבודה העברית. התמיכה בתגובותיהם המאורגנות של הפועלים על המיתון הכלכלי מצאה את ביטויה בטרמינולוגיה של חוקת המועצה, ובמאמרים שמנהיגי המועצה פרסמו בעיתונות הפועלים, ובהם תקפו את נותני העבודה והממשלה. תמיכה זו הגיעה לשיאה בשביתת רוזנפלד, שבמהלכה פיזרה המשטרה הבריטית את השובתים, אסרה אחדים ממנהיגי מפ"ח (בתוכם יוסף ארדשטיין, יו"ר המליאה), סגרה את משרדי המועצה והחרימה פרוטוקולים. צעדים אלה גרמו למנהיגים לכלול בנאומיהם את נותני העבודה ואת הממשלה כמרכיבים של "האויב הבורגני" של הפועלים. במאבקם של הפועלים בקבלני המשנה ב"נשר", שסירבו לשלם מס מקביל, אף איימה המועצה על ההנהלה הראשית של חברת המלט במאבק עד חורמה ובהפסקה מוחלטת של העבודות.

ברם, לצד התמיכה ברדיקליזם של הפועלים דאגו פעילי מפ"ח גם לכולמו. לעתים קרובות הם חששו, שסכסוכי העבודה יוצאים משליטת המועצה, וסברו שהרדיקליזם של הפועלים חייב להיות מבוקר. במהלך השביתות הם ניסו להגיע לפשרה עם נותני העבודה ולסיים את השביתות במשא ומתן. במקרה של בת-גלים חששה המועצה, ששביתה ארוכה מדי תפגע בסופו של דבר בפועלים עצמם, ולאור השפל בעבודות בנייה בשכונות אחרות, היה לטעון זה על מה לסמוך. בסכסוך בבית החרושת "הטחנות הגדולות" היא התנערה מאיומי האלימות של הפועלים על ההנהלה, ובסכסוך על המס המקביל ב"נשר" היא לא מימשה את איומיה להשבית את העבודות, בגלל החשש שחלוקת העבודה במקום תוצא משליטתה של לשכת העבודה. לדעת אנשי אחדות עבודה, סייע הרדיקליזם בסכסוכי העבודה למפלגות השמאל במועצה ושיקף את התחזקות השפעתן על הפועלים ועל ארגוניהן. ריסון הרדיקליזם נתפס איפוא כבעל משמעות פוליטית, כביטוי ליציבות שליטתה של המפלגה במועצה.

מנהיגי המועצה, בין השאר בהשראת הלחץ מהוועד הפועל של ההסתדרות, לא רצו שקהילת הפועלים תיראה רדיקלית מדי בעיני אנשי היישוב היהודי בחיפה ובעיני העירייה. הם שאפו לשיתוף פעולה עם השכונות העבריות ועם ועד הקהילה העירוני, וציפו שהעירייה תספק לפועלים עבודה. המנהיגות הארצית, של אחדות העבודה ושל ההסתדרות, הפעילה על המועצה לחץ רב למתן את סכסוכי העבודה בטענה שדווקא בתקופת המיתון יש להגביר את שיתוף הפעולה עם יזמי ההון הפרטי ועם מנהלי העבודה הבריטים בעבודות הרכבת. ריסון הפועלים אומנם גרם למתח כינם לבין מנהיגי מפ"ח, ואף לאכזבה של הפועלים ממנהיגיהם, אולם דומה שהשיקולים למיתון "המאבק המעמדי"

ולהצגת המועצה כגוף אחראי ביחסי עבודה, הם שהכריעו את הכף. כאשר סכסוכי העבודה החרפו בתקופת העלייה הרביעית, המורשת של השניות במדיניות המועצה השפיעה על ירידת כוחה של אחדות עבודה, ועל התחזקות המחאה של הפועלים נגד מוסדות ההסתדרות המקומיים.³²

אחד הביטויים להזדהות ראשי מפ"ח עם הפועלים היה הענקת הקדימות לפועלי חיפה בשאלות תעסוקה. המטרה של מדיניות זו היתה להגביל, בפרט בתקופת השפל הכלכלי, את הכניסה של פועלים חדשים לשוק העבודה החיפאי, ולווסת את הלחץ הרב שהפעילו עליו מבקשי העבודה (פועלים לא חיפאים ועולים חדשים שטרם הצטרפו להסתדרות). הוויסות נועד להחליש את התחרות בין הפועלים על תעסוקה ולמנוע את הירידה בשכר. "סגירת" חיפה היתה האמצעי העיקרי לוויסות, והיא התבצעה על ידי לשכת העבודה. זו כתבה ללשכות במקומות אחרים לבל ישלחו פועלים לחיפה, הביעה בפני הוועד הפועל התנגדות לשליחת מובטלים לחיפה, ועמדה על זכות מפ"ח להסדיר את כניסתם של אלה לכשיגיעו העירה. מפ"ח טענה בצורה זו למונופול של פועלי חיפה על שוק העבודה העירוני, וקראה תיגר על סמכותה של הנהגת ההסתדרות בתל-אביב. המועצה עודדה כניסתם של לא-חיפאים רק כאשר הדבר שירת את מטרותיה. כך היה, למשל, במקרה של פלוגת גדוד העבודה, שהוזמנה בסתיו 1923 להיכנס לחיפה כדי "לכבוש" את העבודה בנמל. העובדה שהוויסות לא תמיד הצליח, לא שינתה את הדימוי שמדיניות זו העניקה למועצה, הן בעיני הפועלים והן בעיני פעילי המוסדות המרכזיים של ההסתדרות.³³

לשאיפה לגבש את עצמאותה של חיפה היו גם ביטויים מוסדיים. מאז הקמתה תבעה מפ"ח להטיל על שוק העבודה היהודי בעיר שתי הגבלות: להעדיף את הפועל היהודי על פני הפועל הערבי, ולהעדיף את הפועלים המיוצגים במועצה ובלשכת העבודה. בעוד שההגבלה הראשונה ביטאה את המדיניות ההסתדרותית הכוללת, ההגבלה השנייה יצרה ניגוד בין האינטרס הארצי של ההסתדרות, אותו ייצג בחיפה סניף המשרד לעבודות ציבוריות, לבין האינטרס המקומי של מפ"ח, אותו ייצגה לשכת העבודה. ערב השפל הכלכלי טרם הובררה בהסתדרות השאלה, מי מהגופים ההסתדרותיים הוא היעיל ביותר להבטחת המונופול של ההסתדרות במגזר היהודי; ומול מפ"ח שתבעה עתה, יותר מאשר בעבר, לרכז

32. דוד כהן לדוד זכאי ודוד בן-גוריון, 7.10.1923, א"ע, IV208-1-31-b; ועה"פ-מפ"ח, 14.12.1923, א"ע, IV250-27-1-616; דוד כהן, "בעבודה: מפעולות מועצת פועלי חיפה, תמוז תרפ"ג-אב תרפ"ד", קונטרס, קפד (כ"ט באב תרפ"ד): קונטרס, קפה (ו' באלול תרפ"ד): גרוס, "המיתון", עמ' 203. להעדת האינטרס הלאומי על המעמדי כמדיניות כוללת של ההסתדרות ראה, למשל, אניטה שפירא, "עלייתה וירידתה של תנועת העבודה הארצישראלית", ההליכה על קו האופק, עמ' 365-366.

33. מועצת ההסתדרות השמינית, דצמבר 1923, א"ע, IV207-9; ועה"פ-מפ"ח, 19.7.1923, 11.10.1923, א"ע, IV250-27-1-615.

את כל הפעילות בשוק במסגרת הלשכה, עמד גוף ארצי – המשרד לעבודות ציבוריות – שייצג את ההסתדרות ארצית של פועלי הבניין, הכבישים והעבודות הציבוריות שהוקמה באפריל 1922, והיה הגוף הקבלני של ההסתדרות הכללית כולה. ב־1922 הצליח הוועד הפועל של ההסתדרות לכפות על מפ"ח את הפיצול בינה לבין המשרד, ואת הסכמתה לפעילותו של הסניף המקומי של ההסתדרות הארצית של פועלי הבניין, שייצג כחמישית מפועלי העיר, והיה גוף רב עוצמה. המניע לכפייה זו היה חששו הכפול של הוועד הפועל: מחד גיסא, שריכוז הפעולה ההסתדרותית בידי מפ"ח ייצור מונופול של חיפה על התעסוקה בתחומיה, וימנע את השתתפותה במפעל הקליטה. ומאידך גיסא, החשש מהשתלטות האגודות המקצועיות בעיר על שוק העבודה ודחיקת רגליהם של הגופים הקבלניים – קבוצות המשרד והקואופרטיבים במלאכה.³⁴

בשל השפל הגבירה מפ"ח את תביעותיה למונופול, ובקיץ 1923 חל מהפך, כאשר היא הצליחה להעביר את מוקד הפעילות בשוק העבודה מהמשרד לעבודות ציבוריות ומקבוצותיו הקבלניות ללשכת העבודה ולאגודות המקצועיות שנסמכו עליה. הרקע למהפך היתה האנרכיה בבת־גלים, שחייבה שליטה מקומית בתחרות בין הפועלים. השינוי, שהשתקף במעורבותה הגוברת של לשכת העבודה בהקצאת התעסוקה במגזר היהודי (למשל ב"נשר"), ביטא הן את התחזקות כוחה של מפ"ח והן את היחלשות השליטה של מרכזי ההסתדרות על הנעשה בחיפה. התפתחות זו התרחשה למורת רוחו של הוועד הפועל של ההסתדרות, אולם משחזו פעיליו בכשלונו של המשרד במגזר העירוני הם העניקו למפ"ח תמיכה, תוך שהם מבטיחים ששליטת המועצה במגזר הקבלני בעבודות הבניין לא תבטל לחלוטין את פעילותו של המשרד בחיפה.³⁵

שאלת הריכוז המוסדי השתקפה גם בשאלת קופת חולים. מאז סוף 1921 ביקשה מועצת הפועלים לרכוז את גביית מסי ההסתדרות וקופת חולים במוזכרות המועצה, והתנגדה לנוהל ההסתדרותי שהעניק תפקיד זה לקופת חולים. טענתה המסורתית של מפ"ח היתה, שהמסים הם אמצעי קשר חיוני בינה לחברי ההסתדרות בעיר, ופיצול הביורוקרטיה בינה לבין קופת חולים יחליש את הנאמנות, הפורמלית לפחות, אליה. עוד בטרם התכנסה הוועידה השנייה של ההסתדרות שדנה בנושא, כפתה המועצה על סניף קופת חולים בחיפה לוותר על גביית המסים, ואף שהוועידה השנייה התנגדה לכך, מחשש שמא יעשו המנהיגים המקומיים שימוש במסים לצורכי חיפה בלבד, המשיכה המועצה לגבות את המסים בעצמה, למעט אלה של חברי ההסתדרות הארציות. המועצה

34. ועה"פ מפ"ח, 22.8.1922, א"ע, B-650-1-27-250; דוד כהן לוועה"פ הסת', 12.10.1922, א"ע, B-IV208-1-4.

35. דוד כהן לוועה"פ הסת', 8.5.1923, א"ע, A-IV208-1-31-1; אסיפה כללית של אגודת פועלי הבניין, 9.6.1923, א"ע, B-IV250-27-1-541; א. צילי, "רשימות חיפאיות", קונטרס, קכח (ג') בסיון תרפ"ג.

גם מיאנה מעתה להפריש חלק מהכספים שגבתה לפעילות קופת חולים במקומות אחרים בארץ, בטענה שצורכי חיפה קודמים. מדיניותה זו עוררה את חמתם של נציגי הפועל הצעיר, ואף של אנשי הוועד הפועל של ההסתדרות, שהתנגדו לריכוז יתר של תפקידים בידי המועצה, אולם ללא הועיל. התנגדות מפ"ח לפעילותם האוטונומית של מוסדות ההסתדרות בעיר, שלא תחת פיקוחה, כפי שאירע בסכסוך בינה לקופת חולים על המס המקביל ב"נשר", בסתיו 1923, ביטאה את תחושת הרוב בהנהגה המקומית, שאין לוותר על קדימותה של חיפה בהקצאת המשאבים שהיא מגייסת. היה בכך ביטוי לרדיקליזם החיפאי ולהתחזקות אופיה הריכוזי של ההסתדרות בעיר.³⁶

עם זאת, אין להפריז באוטונומיה של מועצת הפועלים ובדבקותה בצעדים שאינם תלויים בוועד הפועל של ההסתדרות. על אף ריחוקם של המנהיגים הארציים מחיפה ומעורבותם המעטה בענייני מועצת הפועלים היה הקשר בין הצדדים הדוק. חלק מתקציביה של המועצה נשען על הקצאת כספים שנעשתה במרכז ההסתדרות, והמנהיגים המקומיים השתתפו בהתייעצויות של מרכזי המפלגה הארציים ובמועצות ההסתדרות. המועצה נזקקה לאישורים שונים מהוועד הפועל לצורך מימוש מדיניותה – למשל במשא ומתן עם ההנהלה הציונית והוועד הלאומי. טיפוח האינטרסים המקומיים הוגבל בצורות שונות, ודומה שהפגנת העצמאות של המועצה היתה לעתים קרובות מעשה של התרסה ובקשה לזכות בתשומת לבו של המרכז, יותר מאשר מדיניות מגובשת של התבדלות. ואומנם המועצה לא התעקשה יתר על המידה על "סגירת חיפה", וניסתה להגיע לפשרות עם סניפי המשרד לעבודות ציבוריות ועם קופת חולים על חלוקת סמכויות. כאשר סכסוכי העבודה הגיעו למבוי סתום, וכאשר המחלוקת האידיאולוגיות בין אחדות העבודה והפועל הצעיר לא נפתרו, נעזרה המועצה בוועד הפועל של ההסתדרות, ובפרט ביצחק בן-צבי ודוד בן-גוריון.

הקשר עם הוועד הפועל עורר ויכוחים בתוך המועצה. חלק מנציגי הפועל הצעיר, ובהם יחזקאל חרלף, אחד מפעיליה הראשיים, טענו שהתלות של המועצה במרכז מבטאת את שליטת אחדות העבודה בוועד הפועל, ואת חולשת הדמוקרטיה בהסתדרות. הקומוניסטים, כגון חבר מליאת המועצה יוסף פורמנוביץ, טענו שעל חיפה להיות רדיקלית יותר, ולהורות את הדרך להסתדרות בעניינים כמו היחס ל"הפרדת הפונקציות", ושיתוף הפעולה עם פועלים ערבים כרכבת. בתוך אחדות העבודה עצמה היה יחס אמביוואלנטי לנושא, ולעתים קרובות שאפו אנשי המפלגה להשתחרר מהתלות בוועד הפועל, בטענה שהוא מזניח את פועלי העיר ואינו מבין את צרכיהם. השניות ביחסה של מועצת הפועלים לוועד הפועל העניקה לחיפה דימוי בדלני ורדיקלי, והדגישה

36. חיים שנקר לוועה"פ-הסת', 4.11.1922, א"ע IV208-1-9-b; דו"ח מפ"ח 1923; ועה"פ-מפ"ח, 13.11.1923, 31.12.1923, א"ע, IV250-27-1-616.

את העובדה שתהליך גיבושה של ההסתדרות כמייצגת של כל חלקי תנועת הפועלים ארץ, הוא עדיין בראשיתו, ותלוי במידה רבה ביחסים שבין המרכז למועצות הפועלים המקומיות.³⁷

השלכות: שורשים מקומיים לאידיאליזם ביורוקרטי בתנועת הפועלים

לשניות בתגובות המועצה למשבר העלייה השלישית ולאסטרטגיות התגובה של הפועלים היתה השפעה מכרעת על תפקודה בשנות העלייה הרביעית ולאחר מכן, משום שהיא גיבשה מאפיין אחד מהבולטים של ההסתדרות בעיר – את אופייה הריכוזי והביורוקרטי ואת האידיאליזם שהזין אותו. מנהיגי המועצה הסיקו שתי מסקנות עיקריות מההתנסות בתקופת השפל. מסקנה אחת היתה, שהגשמת המטרה של יצירת מעמד פועלים יהודי, שהוגדרה כתפקיד המרכזי של ההסתדרות הכללית בעת ייסודה, איננה מעשית ללא הגנה על המעמד. השפל ביטא את חולשתו של הפועל החיפאי, בפרט, ואת חולשתו של מעמד הפועלים בכלל. אי היציבות בשוק העבודה, האבטלה הכרונית, הניידות והתחרותיות, העידו על הגורל המצפה לכל עולה הנאחז בעיר והופך לפועל ולחבר הסתדרות. המתח בקרב הפועלים, ובין התארגנויות הפועלים השונות, העיד שעל אף ההומוגניות החברתית של ציבור הפועלים, ולמרות שהתנסויות משותפות העניקו לציבור לכידות, איימה כל העת סכנת התפוררות על תהליך היווצרותו של המעמד. יצירת המעמד איננה, לפיכך, מעשה חד-פעמי אלא תהליך ארוך, רצוף תנודות, שהישגים וכשלונות כרוכים בו יחדיו.

מכאן נבעה המסקנה השנייה. הגנה על הפועל ועל מעמד הפועלים מחייבת מדיניות כפולה וברזומנית: כלפי פנים – שקידה על הגברת הסולידריות בין הפועלים ועל חיזוק הלכידות של קהילת הפועלים; וכלפי חוץ – בנייה מתמדת של עוצמה ארגונית ומוסדית כלפי אויבי הקיום של הפועל בעיר, וכלפי הגורמים שבתוכם הוא מנסה להתערות. האידיאל של הגנה על המעמד והאידיאל של שכלול האמצעים כדי לממש הגנה זו חברו עתה יחד למעין שפה פוליטית של מנהיגי מועצת הפועלים, שביטאה את האידיאולוגיה ההסתדרותית המקומית ביחס למערכת היחסים שבין הארגון לאנשי השורה. שפה זו היתה ב-1923 רק בראשית עיצובה, אולם כבר אז ניתן להבחין במרכיביה.³⁸

מנהיגי המועצה ייעדו את ההסתדרות בעיר לשרת בראש ובראשונה את הצרכים ואת האינטרסים של מעמד פועלים עירוני יהודי הנמצא בתהליכי

37. טענות הפועל הצעיר והקומוניסטים ראה בדיון על החוקה, והערה 28 לעיל; דה פריס, *תנועת הפועלים, עמ' 154-157*. יחסי הוועה"פ של ההסתדרות ומועצות הפועלים בשנות העשרים הם נושא למחקר נפרד.

38. צבי קלמן, "עבודתנו התרבותית", *עלון מפ"ח: חוקת המועצה*; למונח שפה פוליטית ראה Gareth Stedman-Jones, "The language of Chartism", in J. Epstein, D. Thompson (Eds.), *The Chartist Experience*, London 1982, pp. 7-11.

היווצרות. לפי תפיסה זו, הפועל החיפאי הטיפוסי היה מהגר שהתנסה בחוויות עלייה וקליטה קשות. הדרך היחידה שבה יוכל הפועל להתמודד עם המציאות הכלכלית והחברתית העוינת לו היא באמצעות יצירת מעמד פועלים, ועל-ידי התארגנות קולקטיבית משלו ונפרדת ממסדות היישוב היהודי. בתור ארגון מעמדי, שיעניק לפועל הבודד והחלש אפשרות להתקיים בעיר, על המועצה הוטל להגדיל בצורה רציפה ומתמדת את בסיסו החברתי של הפועל, דהיינו ליצור מעמד מתוך גלי העלייה. משמעות הדבר היתה, שעל ההסתדרות לעמול על צירוף כמה שיותר עולים להסתדרות, הן מקרב העלייה העובדת והן ממגזרים פחות מאורגנים, כגון פקידים ובעלי מלאכה.

לצד הכלליות והעממיות של הארגון ההסתדרותי הצטרחה המועצה גם לעמול על שיתוף פעולה עם ארגוני פועלים שלהלכה התנגדו לו, כגון פועלי "המזרחי", או שכלל לא הכירו בו, כגון הפועלים הספרדים. כדי שמפ"ח תוכל למתן את התחרותיות בין הפועלים היהודים בשוק העבודה, ובכדי למנוע את פגיעתם העצמית ברמת חייהם; וכדי שהיא תוכל לפעול לקידום צרכיו הכלכליים של המעמד באמצעות השגת תעסוקה, ניהול סכסוכי עבודה והקמת גופים משקיים עצמאיים, היה עליה להיות בעלת עוצמה רבה וסמכות פנימית. על הפועלים המצטרפים לארגון ההסתדרותי באופן וולונטארי הוטל להיות נאמנים לו ולהוראותיו, ובידיו חייבים להיות אמצעי הסנקציה והכפייה לטפל בסרבנים ובמורדים במרותו. הפועל הצעיר וחוגי השמאל במועצה, הדמוקרטיים יותר, ביקשו למתן סמכותיות זו והתנגדו לנטיות השתלטניות של אחדות עבודה ושל דוד כהן המזכיר. אולם שליטתה הברורה של אחדות עבודה במועצה קבעה מסמרות בתחום זה: על חבר ההסתדרות בעיר אשר מחפש גיבוי ארגוני רחב לטיפול משותף בבעיותיו, הוטלה אחריות לשלימותה של ההסתדרות וליעילות פעולותיה, והיה עליו לוותר על חלק מצרכיו האישיים לטובת הארגון הכללי. דוד כהן כינה ויתור זה "קומוניזם מעשי". תביעה זו כוונה גם לארגוני הפועלים שחברו להסתדרות, והמפלגות נדרשו להגיע להסכמה במועצה כדי לקדם את ענייניה. על האגודות המקצועיות וועדי הפועלים במקומות העבודה היה לפעול בצוותא, והקואופרטיבים חויבו לשתף את ההסתדרות בנכסיהם; על קבוצות הפועלים הוטל למלא את ציווי ההסתדרות בכיבוש עבודה ובהכשרה מקצועית. יתרה מזו, על האיגוד המקצועי והארגונים המשקיים היה לפרק את המתח הרב שנוצר ביניהם בגין הניגודים בין קבלנות עצמית וקואופרציה, מצד אחד, לבין העבודה השכירה והיומית מהצד האחר.³⁹

תכונה נוספת שהבירוקרטים האידיאליסטיים ייעדו למועצה היתה עוצמה

39. ועה"פ"מפ"ח, 21.7.1923, א"ע, IV250-27-1-615; ועידת הפועל הצעיר בנהלל, תמוז תרפ"ג, תל-אביב 1923; ועד סניף הפועל הצעיר בחיפה לחברי המפלגה, 18.6.1924, א"ע, IV402-82, ד"ח מפ"ח, 1927.

כלפי חוץ. ההסתדרות נטלה על עצמה את ניהול מאבקי של הפועל להשגת עבודה, לשמירה עליה, ולשיפור תנאיה; כמו כן היה עליה לדאוג לאינטרסים של הפועל במקום מגוריו בעיר התחתית ובשכונות העבריות, במגעיו של העולה הפועל עם הממשלה לצורך הבאת קרוביו מהגולה, ובהקלת מתחים עם הפועלים הערבים בעיר. לשם מימושה של אחריות זו חויבו הפועלים וארגוניהם לקבל עבודות פיסיות קשות ובתנאים גרועים, להשתתף בסכסוכי עבודה בהנהגת המועצה, ולמסור להסתדרות את הזכות ליצגם בפני הגורמים העירוניים. הנהגת המועצה, ששיוותה לארגון דימוי של כוח מעמדי רדיקלי, נזהרה עם זאת שלא להרחיק לכת ולמנוע מתנועת הפועלים את תמיכתו של היישוב היהודי האזרחי, והשתדלה למתן את המחאות נגד הממשלה (נגד הגבלות העלייה וחוסר הגנה חוקית על זכויות העובד), כדי לא להביא על הפועלים את זעם השלטון המנדטורי.⁴⁰

יעד נוסף לארגון ההסתדרות בעיר היה האוטונומיה: מצד אחד, הבטחת קדימותו של הפועל החיפאי בענייני תעסוקה על פני פועלים מערים אחרות וריסון סמכותם של מרכזי ההסתדרות הארציים בעיר, בלא ניתוק הקשר והתלות בוועד הפועל; מהצד האחר, יצירת ארגון אוטונומי של קהילת הפועלים החיפאית, שעוסק בצורה נבדלת בעלייה ובעבודה, בארגון הפועלים בצורות ספציפיות לתנועת הפועלים, וטיפוח אורח חיים ותרבות המתאימים לפועלים. אוטונומיה זו נועדה לשמש את תהליכי המעבר מעולים לפועלים, ואת התארגנות הפועלים בלא הפרעה ובלא איום על המאמץ הקולקטיבי. על רקע זה ניתן להבין את הנסיגות הראשונות, שנעשו בסוף 1923, ליצור אלטרנטיבה לחיי העיר, בדמות הקמת שכונת עובדים ליד חיפה.⁴¹

מיעדים אלה התחייבה בנייתה של תנועת הפועלים בעיר לא רק על בסיס מוסדי, אלא גם כתנועה חברתית שנשענת על בסיס חברתי מוצק, שהולך ומתרחב; על מפלגות, ששיתוף הפעולה ביניהן גובר על פלגנותן האידיאולוגית והארגונית; ועל קהילה של פועלים והתארגנויות פועלים, שחיהן האוטונומיים מתנהלים בצורה סדורה ומרוכזת על ידי המועצה. לפיכך על ההסתדרות בעיר לשאוף להיות חברה טוטאלית ובלתי תלויה בחברה העירונית הסובבת אותה, עולם נפרד ונבדל, המספק לחברי ההסתדרות שירותים כלכליים, חברתיים ותרבותיים. המצטרפים להסתדרות יעניקו לה בתמורה את הבסיס החברתי לעוצמתה, ואת הנאמנות המאפשרת להרחיב את פעולותיה ולממש את

40. שניות זו השתקפה בצורת ניהול השביתות ב"שחנות הגדולות" ובדפוס רוזנפלד. ראה גם דו"ח מפ"ח, 1923; ועה"פ-מפ"ח, 18.10.1923, א"ע, IV250-27-1-615; ועה"פ-מפ"ח, 19.11.1923, 29.11.1923, א"ע, IV250-27-1-616.

41. ראה למשל א. לין [אליעזר ליבנשטיין, לימים - ליבנה], "ליסוד שכונת פועלים בחיפה", עלון מפ"ח.

מטרותיה.⁴²

במהלך 1923 קיבלו יעדים אלה ביטוי מעשי בחמישה מישורים. במישור של הפועל האינדיבידואלי שוכללו דרכי הרישום של הפועלים, פקידתם, סידורם בלשכת העבודה לצורך תור ההקצאה לעבודה וחילופים בין מועסקים ומובטלים, ובדיקה מתמדת של תשלומי המסים להסתדרות ולקופת חולים, ושל היקף הסיוע הכלכלי שניתן לפועל באמצעות מזכירות המועצה וקופת המלווה. במישור הארגוני הוחמר הפיקוח על התארגנויות הפועלים השונות, והגופים המבצעים שלהן נתבעו לדווח למועצה על הנעשה בהן. זאת ועוד, ניהול פעילויות רבות של המועצה בתחום התרבותי, בהכשרה המקצועית, וברישום הפועלים המובטלים, הואצלו על התארגנויות אלה, והן הפכו לתאים ארגוניים פעילים של המערכת הטוטאלית. במישור הציבורי הרחב יותר שכללה המועצה אמצעים לתיחומה של הקהילה, הן על ידי הקפדה יתרה על תנועת הפועלים הנכנסים לחיפה והיוצאים ממנה, והן על ידי הסדרה של קליטת העולים בחוף חיפה וייציאתם לשוק העבודה. במישור האידיאולוגי והתרבותי הונחו היסודות הראשונים למעורבות הרבה של המועצה בשעות הפנאי של הפועל ובעולמו התרבותי ו"המוסרי": הן באמצעות הקמת מוסדות ספציפיים למטרה זו, כגון משפט חברים, והן באמצעות עיצובה של מערכת תעמולה (עיתונות, קונטרסים, כרוזים וכיו"ב) שנועדה לתרגם את עיקרי מדיניות המועצה לשפה יומיומית, ולהבטיח את ליכוד השורות בעתות מבחן, כגון שביתות. לבסוף, במישור הפוליטי-מפלגתי הוגברה השליטה של אחדות עבודה במוסדות המועצה מצד אחד, ומהצד האחר הונחו יסודות לקונצנווס בין המפלגות בתחומים שונים, כגון מאבקים בנותני העבודה, מעורבות בשכונות העבריות ודחיקה של גורמים "אנטי-ציוניים" מפעילות במועצה ומהשפעה על הפועלים.⁴³

יתרה מזו, האידיאולוגיה של מפ"ח, והנסיגות לתרגם את מרכיביה לשפת המעשה, שיקפו את ראשית עיצובם של מנהיגי הפועלים בחיפה כביורוקרטים אידיאליסטיים, השואפים למצות בכל צורה אפשרית את האמצעים להגן על הפועלים העירוניים. בכך הם הציבו בפני חלקים אחרים בתנועת הפועלים הארצישראלית דגם של מנהיגות שעורר, מצד אחד, חששות לבדלנות של פועלי חיפה, ומהצד האחר, אהדה לאופיה המלוכד של הקהילה הפועלית המקומית. התהליך גבר בשנים 1924–1929, ומהלכו הושפע מהשינויים שהתחוללו בעקבות העלייה הרביעית, בעקבות המשבר הכלכלי ובעקבות צמיחתה של מנהיגות

42. דו"ח מפ"ח, 1927; דוד דה פריס, "שורשיה של 'חיפה האדומה'", בתוך מרדכי נאור, יוסי בן-אריצי (עורכים), *חיפה בהתפתחותה, 1918–1948*, ירושלים 1989, עמ' 79–94.

43. לתהליכים אלה יש סיכומים רבים בפרוטוקולים של מוסדות המועצה במחצית השנייה של שנת 1923; למשל, ישיבת לשכת העבודה, 16.8.1923; ועה"פ"מפ"ח, 20.8.1923, א"ע, 1615–27–1–250IV; לשכת העבודה, 29.9.1923, א"ע, 639–1–27–250IV; דו"ח מפ"ח

חדשה במועצת הפועלים. אולם דומה שרבים מיסודותיו, שהונחו בתקופת המשבר של העלייה השלישית, ושנבעו מהמתחים בין הבסיס החברתי של ההסתדרות לבין מנהיגיה, נותרו על כנם למשך תקופה ארוכה, והשפיעו על עיצובה של תנועת הפועלים בעיר בטווח הארוך.

זאת ועוד, לפני השפל היתה יכולתו של הוועד הפועל של ההסתדרות לכוף את מרותו על מועצת הפועלים מוגבלת, ולעתים קרובות הקו של מפ"ח קבע לא פחות מזה של הוועד הפועל. לאחר 1923 חל שינוי מהותי במערכת היחסים בין המרכז המוסדי של תנועת הפועלים הארצישראלית לבין מגזריה הפריפריאליים, התהדקו יחסי הגומלין האידיאיים והארגוניים בין שתי המערכות, וגברו גם הנסיונות של הוועד הפועל למנוע עצמאות מקומית במדיניות ובמעשה. שינוי זה היה תוצאה של ההתרחשויות במקומות, כגון אלה בחיפה, וגם גורם רב השפעה על התפתחותה של התנועה במישור המקומי ובמישור הארצי.

לפיכך, התפתחות האידיאליזם הביורוקרטי בתנועת הפועלים לאחר משבר העלייה השלישית, מזה, ואופיים של יחסי הגומלין בין מרכזי ההסתדרות ומועצת הפועלים מזה, ראויים לתשומת הלב של ההיסטוריונים המבקשים להתחקות, תוך שימוש בדוקומנטציה מקומית לא פחות מאשר בזו של המוסדות המרכזיים, אחר ההיסטוריה החברתית של מעמד הפועלים ותנועת הפועלים בחברה היישובית.

נספחים

טבלה א

מוכמלים יהודים בחיפה בשנות העשרים*

תחילת השנה	אמצע השנה	סוף השנה	פועלים יהודים
1921	400-200	120	700
1922	500-300	400-300	1,800
1923	300	400-300	2,500
1924	350-200	250	3,000-2,500

* הטבלה מבוססת על עיבוד נתונים שונים המופיעים במסמכי מפ"ח.

מקור: דה פריס, תנועת הפועלים, עמ' 91, 491 (הערה 40).

טבלה ב

מבנה מקצועי של חברי ההסתדרות בחיפה, 1923-1922

יולי 1923	אוקטובר 1922	
254	¹ 491	פועלים ללא מקצוע
42		חקלאות
⁷ 38		סבלות
35		עגלונים
⁸ 115	² 122	נגרים
⁹ 364	³ 101	בנאים
12	18	פועלי דפוס
80	⁴ 70	פועלי מתכת
	13	חייטים
69	⁵ 54	פקידים
25	⁶ 21	מורים
28		אחיות
52		מטבח ומשק בית
35	15	צבעים
23		אפיה
80	128	ברכבת בדאר ובטלגרף
¹⁰ 1,252	¹⁰ 1,033	סה"כ
כ-2,500	1,851 פועלים	פועלים יהודים

1. חפירה, בניין וסבלות;
2. כמחצית בקואופרטיב;
3. הרוב בקבוצת בנאים א';
4. הרוב בקואופרטיב ובבתי-מלאכה גרמניים;
5. בממשלה, בבנקים ובמוסדות ציוניים;
6. בבית הספר הריאלי ובטכניון;
7. 50 עם 12 שהוצאו מההסתדרות;
8. מהם 60-70 בקואופרטיב;
9. מהם 234 בקבוצות;
10. מתוך 1,033 חברי ההסתדרות 178 היו בקבוצות פועלים שעבדו במשרד לעבודות ציבוריות. כעבור שנה, בספטמבר 1923, עבדו 310 בעבודות המשרד.

מקור: ארכיון אבא חושי, אוסף אבא חושי, תיקים 203-2, 203-6; דוד כהן לוועד הפועל של ההסתדרות 26.7.1923, א"ע, IV208-1-31-a, IV208-1-77-b.

טבלה נ

סכסוכי עבודה ושכיתות בחיפה, 1922-1924

1924	1923	1922	
8	7	6	סכסוכים ושכיתות
8	7	4	שכיתות
867	2,075	973	ימי עבודה שאבדו
(17) 141	(17) 120	(12) 53	שובתים*
5	5	3	שכיתות שהצליחו
2	1	1	שכיתות שנכשלו
1	1	1	שכיתות שהסתיימו בפשרה
6	4	6	סכסוכים עם מו"מ
(49) 292	(8) 32	(13) 75	מספר הפועלים*

* בסוגריים מספר הפועלים הממוצע לשכיתה ולסכסוך.
הערה: הנתונים בטבלה מציגים אופן חלקי, אם כי די מהימן, את המתח ביחסי העבודה בחיפה. סכסוכים רבים שהיו קצרים או שהשתפו בהם מעט פועלים, ועליהם אנו יודעים מהפרוטוקולים של מוסדות מפ"ח, כלל לא תועדו בדו"חות המועצה.

מקור: עיבוד נתונים על סכסוכים, דה פריס, תנועת הפועלים, עמ' 223.

